

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

5 • 2017

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
325 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt

Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion

Kirsten Clausen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
kicl@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Skt. Annas kapel i Aarup 163
En stigning i antallet af pilgrimme, der søgte til Skt. Anna kapel - og dermed forventning om stigende indtægter - er baggrunden for den udvidelse af kapellet i Aarup, som historiker Per Høyer Hansen har set nærmere på.

Historien om reformationen i Husum 168
Historiker og fhv. Oberstudienrat Albert Panten har studeret kilderne til Husums reformationshistorie og fundet overraskende detaljer.

Reformationen i Nordslesvig - en fredelig overgang 175
Hvorfor fik Reformationen i Nordslesvig et så fredeligt forløb? Det har fhv. sognepræst Jens Bruun nogle gode svar på.

I CBU-tjeneste under Anden Verdenskrig 182
Modtagelsen af frigivne koncentrationslejr-fanger i en elendig forfatning gjorde et uud-sletteligt indtryk på Svend Hansen, fhv. ejer af Henneberg Ladegaard, der som ung mand gjorde tjeneste ved Civilbeskyttelsens Ud-rykningstjeneste.

Claus Matthiesen og de alsiske frugtsorter . . . 187
Claus Matthiesens lange liste over danske frugtsorter havde dybe rødder i hans alsiske hjemstavn. Museumsinspektør Mads Mikkel Tørsleff, Museum Sønderjylland, fortæller om arbejdet på Oldemorstof med at få sønderjysk æblesaft og pærekræft til at genopstå af sønderjysk muld.

Bognyt 194

Det sker - i Museum Sønderjylland 196

Bagsiden om forsiden 200
Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland, har undersøgt, hvad der efter Genforeningen hændte den sønderjyske kirkekunst fra katolsk tid, hvoraf en del i øjeblikket vises på Museumsberg i Flensborg.

Forsidebilledet: To af de hellige tre konger fra et sidealter, der oprindeligt stod i Højer Kirke.

Foto: © Sönke Ehler, Museumsberg Flensborg

Skt. Annas kapel i Aarup

Af Per Høyer Hansen

Ved landsbyen Aarup i Ensted sogn syd for Aabenraa opførtes i begyndelsen af 1500-årene et anseligt kapel beregnet til pilgrimsfærd. Det afløste et ældre og mindre kapel opført århundredet inden. Efter reformationen blev det overflødigt og grundigt nedbrudt. Resterne blev arkæologisk udgravet godt fire århundreder senere. Historiker Per Høyer Hansen har set på det i sin tid vel besøgte kapel, som dog fik en temmelig kort levetid.

Slægten Ahlefeldt og pilgrimsfærd

DE OMSKIFFELIGE TIDER i senmiddelalderen med pest, krig og klimaforværring gav næring til et øget fromhedsliv, hvor tilbedelsen af den bibelske familie med Jesus Kristus, Jomfru Maria og Marias mor Anna havde en central placering. Til et sandt spirituelt liv hørte også pilgrimsfærd, men en rejse til et sted med et helligt relikvie eller en helligkilde kunne også være den bod, man skulle betale for en synd, man havde begået. Medlemmer af den vidtfor-grenede adelsslægt Ahlefeldt havde haft gode indtægter af valfart til deres kirker i Kipleve, der rummede et undergørende Skt. Hjælper krucifiks, og Gettorp, der havde en hellig, for-sølvet Skt. Jørgensfigur. Det kan have været Claus Ahlefeldt på Søgaard, der netop ejede Kipleve Kirke og levede indtil ca. 1490, der har ladet det ældre og formodentlig første kapel i Aarup opføre.

Ahlefeldterne på Søgaard, der også ejede sognekirken i Ensted, var ikke

synderlig interesseret i at bidrage til dens underhold og forsøgte forgæves at få tilladelse til en nedlæggelse af kirken og få sognet lagt til Kipleve sogn. Samtidig havde kong Christian I i 1480, efter en klage fra Aabenraa by, afslået Claus Ahlefeldts plan om en nedlæggelse af landsbyen Aarup, der ligeledes tilhørte Søgaard-herrerne. Dette førte måske til tanken om endnu et valfartssted med de indtægter, det kunne give. Aabenraa-borgerne på deres side var bekymrede for deres græsningsrettigheder i Aarup. Landsbyen blev dog godt et århundrede senere i 1607-08, stadig efter Søgaard-Ahlefeldternes ønske, nedlagt og dens jorder lagt ind under Aarupgaard.

Den indflydelsesrige biskop over Slesvig stift, Godske Ahlefeldt (ca. 1475-1541), der ikke overraskende var stærkt optaget af at bevare romerkirken i sit stift og i hele hertugdømmet, ejede angiveligt en gård ved den nuværende Sønder Hesselvej få kilometer nordvest for Aarup. Han har derfor været foreslået som dén, der har stået bag opførelsen af et nyt og større Skt. Anna kapel, der kunne fremme søgningen og dermed øge indtægterne. Det kan ikke udelukkes, men den yngste mønt, der er udgravet i det ældre kapel, er fra ca. 1500, og Godske Ahlefeldt blev først biskop i 1507. Udvidelsen af Aarup kapel faldt i øvrigt sammen med den store stigning i antallet af pilgrimme i årene lige før reformationen, der også betød at Kipleve Kirke måtte udvides.

Da reformationen, som biskop Ah-

lefeldt indtil året før sin død i 1541 ihærdigt forsøgte at bekæmpe, fra 1525 rullede ind over Sønderjylland, blev kapellet teologisk ukorrekt og overflødig. Det blev særdeles grundigt nedbrudt, og bygningsmaterialerne givetvis genanvendt andetsteds.

Helligkilde

Der er overraskende få skriftlige efterretninger om kapellet. I et testamente fra Femern fra 1521 omtales det som et valfartssted. I den såkaldte Svabstedbog er kapellet opført i fortegnelsen over Slesvig-bispens cathedralicumafgifter (den faste årlige afgift til bispestolen) for året 1523. Det nævnes ingen steder, hvad årsagen til opførelsen af et kapel i netop Aarup var, men det kan have været den kilde, der udspringer nærved.

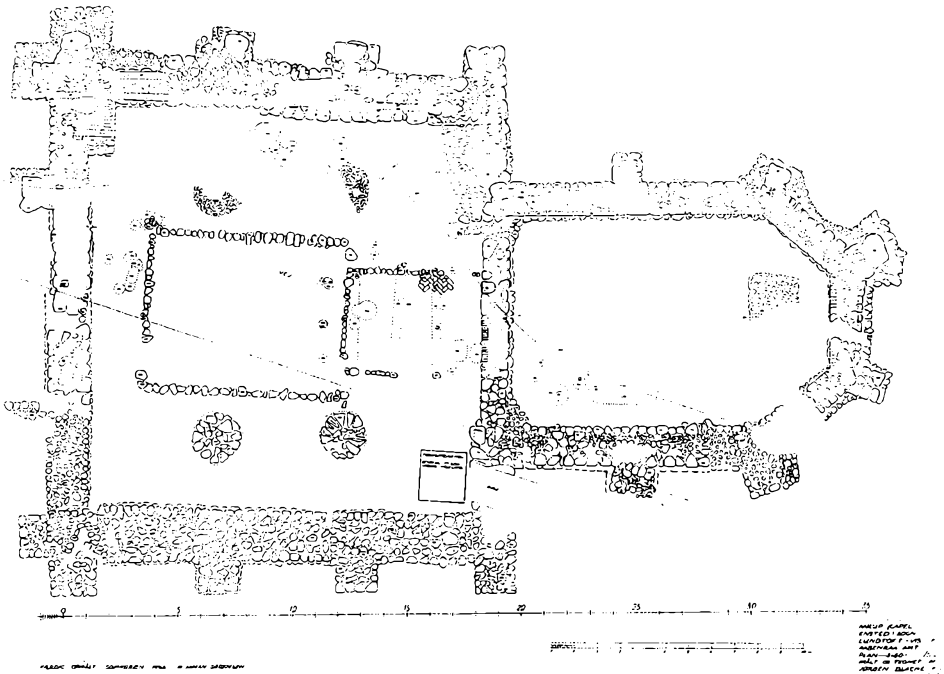
Til brug for Pontoppidans Danske

Atlas indberetter sognepræsten i Ensted, Nicolaus Freuchen, i 1754 og 1768 de endnu synlige bygningsrester af et kapel på marken 'e Kapellyk', Kapelløkken, og den såkaldte 'Pillegrims-Stie' gennem mosen med forbindelse til sognekirken i Ensted, knap to km mod syd, og videre ud vestpå til Oksevejen. Kapellet omtales indtil 1864 sporadisk af forskellige topografer. Derefter tørrede erindringen om det efterhånden ud, og til sidst var kun førnævnte marknavn tilbage.

Fra omkring midten af 1900-årene kom dog i stigende omfang kampesten, teglsten og mørtel op under markarbejde på stedet. Dette, samt planerne om en asfaltering af den i nyere tid anlagte vej, hvorunder en del af bygningsresterne ligger, førte i 1959 og 1965 til arkæologiske udgravninger af nedbrydningslag og

Fra udgravningen af kapellet i 1959.

Plantegning af fundamenter udgravet i 1959 og 1965. Opmålt og tegnet af Jørgen Blache Holm og M. Aamann Sørensen.

fundamenter. Disse udgravninger blev udført af Nationalmuseet.

Arkæologiske udgravninger

Udgravningerne påviste et mindre kapel opført engang i 1400-årene i bindingsværk på syldsten med kvadratisk kor og rektangulært skib. Yngste mønt fundet i det formodede ældste kapel er som nævnt fra ca. 1500. Dette kapel blev ikke langt inde i 1500-årene afløst af et større, 35 m langt, senmiddelalderligt anlæg med et flersidet afsluttet kor og et lidt yngre, kvadratisk, 21 m bredt skib. Det ældre kapel er blevet benyttet så længe som muligt og formentlig først nedrevet, da arbejdet med arkadepiller og hvælv i det nye kapels skib gjorde det nødvendigt. Et sakralt byg-

geri af denne størrelse kendes ikke uden for byerne andetsteds i Danmark eller hertugdømmet Slesvig.

På fundamenter af kampesten og tilhugne granitsokkelsten var kapellet opmuret i munkesten og udstyret med stræbepiller i fast indbyrdes afstand. Koret var overhvælvet af to eller tre fag, og østligst blev fundamentet til et muret alterbord udgravet. Formentlig spidsbuede arkader over to par søjler eller piller bar hver sin højkirkemur, der adskilte det brede midtskib fra de smallere sideskibe. Blev det nye kapel helt færdigbygget og taget i brug, inden reformationen kom? Måske, idet den midlertidige lukkemur, man fandt spor af mellem kor og skib i den yngste bygning, synes at være blevet fjernet fuld-

stændigt før den senere nedrivning. En lukkemur der betød, at man kunne tage koret i anvendelse, før skibet var færdigbygget. Omvendt er der noget, der tyder på, at de to nordligste søjler eller piller i skibet aldrig er nået længere end til udgravning af fundamenterne. Det er altså usikkert, om det yngste kapel blev helt færdigbygget inden reformationen.

Midtskibet i kapellet var (eller ville være blevet) bredere end midtskibene i Haderslev Domkirke og Løgum Klosterkirke! Det har (eller ville) givetvis (have) haft en anelig højde. Hvert af de tre skibe var (planlagt) overhvælvet af tre fag, der antageligt var (tænkt) dækket af ét vældigt, teglhængt sadeltag, som det var ganske udbredt i Østersøområdet på dette tidspunkt. Bygningen har været udsmykket med formsten i tegl og sandsten, herunder vinduer i stavværk. I det nordvestlige hjørne af skibet be fandt sig muligvis et trappetårn.

Pilgrimme på langfart

Af de fire snese mønter fundet på tomten kan man slutte, at nogle af pilgrimmene kom langvejs fra. Blandt fundene er ikke blot de sædvanlige danske og nordtyske, men også nor-

ske og centraleuropæiske mønter. Et par af mønterne var af en så høj værdi, at kun velhavende pilgrimme - måske oksehåndlere - havde dem i skindpungen. Den yngste fundne mønt er præget 1528 i Güstrow, og hermed har vi antageligt den tidligste datering af kapellets nedlæggelse. Dette falder fint i tråd med, at reformationen var så godt som gennemført i Sønderjylland dette år. Der blev også udgravet et grydeben, to taphaner, nogle knivblade og syv perler i forskelligt materiale, givetvis fra én eller flere rosenkranse. Nogle af fundene støtter således hypotesen om, at der har været marketenderi på stedet for at betjene tilstrømningen af pilgrimme. Hvor kapellets triumfbue har stået, fandt udgraverne et pilgrimsmærke af sølv. Motivet, som sandsynligvis har været emaljeret, forestiller Anna Selvtredje - altså Jesusbarnet, Jomfru Maria og Skt. Anna. Dette er ét af indiciene, der peger på, at kapellet kan have været viet til Skt. Anna.

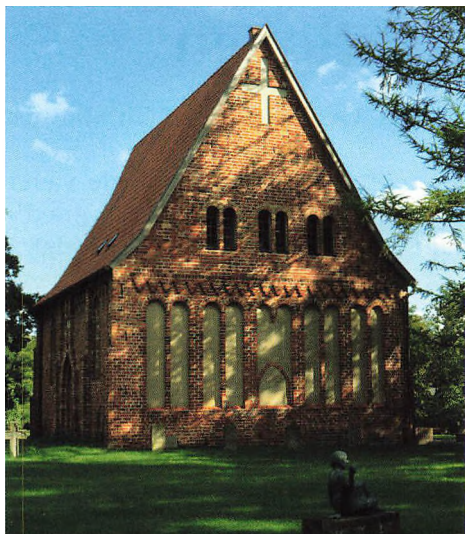
Kapellets endeligt

Hvad der blev kapellets skæbne, kan vi ikke sige med sikkerhed. Om det blot blev opgivet og nedrevet, fordi det efter reformationen var ude af trit

Foto: Per Høyer Hansen, oktober 2016.

Aarup kapel i dag!

med den nye lære og derfor overflødigt, og samtidig meget belejligt kunne genanvendes som byggemateriale andetsteds, eventuelt på den måske allerede da nærliggende Aarupgaard (i hvert fald er alt brugbart blevet fjernet meget omhyggeligt), eller det virkelig - som det er foreslået - var vrede, hævngherrige bønder, der lagde kapellet øde, kan på grund af de få overleverede kilder ikke afgøres endeligt. Det er dog en kendsgerning, at man under udgravningerne fandt spor efter brand. Desuden hedder det i en sjælden efterretning fra reformationstiden, et digt trykt i skriftet *Dialogus* om den papistiske Messe af Nicolaus Manuel udgivet i Malmø 1533, at vrede bønder havde brudt et kapel ved Aabenraa ned til grunden. Det i digtet omtalte kapel kan meget vel have været Aarup kapel. Ifølge det protestantiske digt mente bønderne, at lumske præster havde forledt dem med falsk lære.

I to af stroferne i digtet, der er udformet som en dialog mellem en tilhænger af den gamle lære (1. strofe)

Sådan omtrent kunne Skt. Annas kapel i Aarup have set ud. Gertrudenskapelle fra senmiddelalderen i Güstrow, Mecklenburg-Vorpommern, Tyskland.

Foto: Maurizio and Paola Beltrami, september 2015, www.beltrami-family.com.

og en fortæller for reformationen (2. strofe), hedder det:

*Ville I nu høre mine Riim,
Da skal hun met oss gaa Pillegrim.
Et naadefuld Billede monne der staa,
Som er Sancta Anna vdi Obenraa.
Did ville vi hende snarlige føre,
Om det vil med hende Jertegn gjøre.
Jeg troer, der skal hende fuld ved hielpe,
Fordi det er gjort af en Eege-Stolpe.*

*Det Capell, som war vdi Obenraa,
Det er nu slet, som det monne staa.
De Holste [dvs. sønderjyske] Bønder
kunde det nu merke,
Att det var Skalckhed aff de Klerke,
Thi bleffue de Bønder saare wrede,
At han skulle dem saa forlede.
Det Cappel de brøde neder i Grund,
Det siger Jeg eder i denne Stund.* ■

Litteratur

Blache Holm, J.: Upubliceret udgravningsberetning over 'Kirketomt ved Aarup' (31/10 1959)

Danmarks kirker. Sønderjylland XX-XXII (ved Erik Moltke og Elna Møller), XXII Åbenrå Amt, København 1959.

Gregersen, H.V.: *Middelalderen. I: Henningsen*, Lars N. (red.): *Ensted Sogns historie*, Aabenraa 1987.

Jensen, Jørgen Steen: Et møntfund fra Årup valfartskapel. I: *Sønderjysk Månedsskrift* 1974, s. 1-5.

Historien om reformationen i Husum

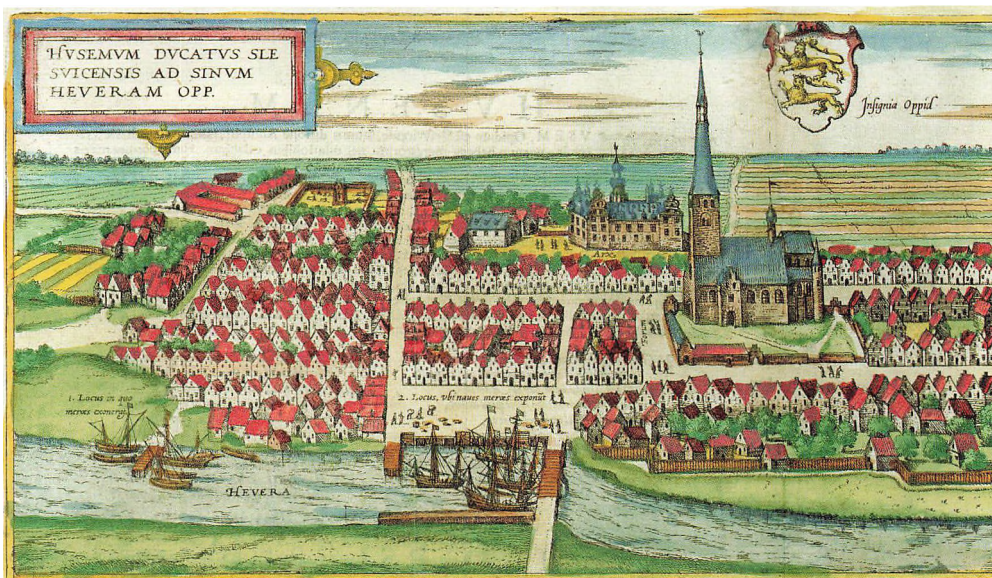
Af Albert Panten. Oversættelse: Lilian Matthes

Hvem var Husums første lutheranske prædikant? Og hvor holdt han sin første evangeliske prædiken? Historiker og fhv. Oberstudienrat Albert Panten har gravet dybt i kilderne, fundet svarene og afslører samtidig datidens spindoktorer.

INDTIL FOR FÅ ÅR SIDEN var hovedkilden til Husums reformationshistorie Johann Melchior Kraffts (1673-1751) bog *Ein zweyfaches Zweyhundert-Jähriges Jubel-Gedächtnis* fra 1726, udgivet i Hamborg. Krafft var præst ved Mariakirken i Husum, og bogen var en del af en kirke- og skolehistorie for byen. Krafft støtter sig til tidligere forfattere, frem for alt en af sine forgængere i embedet, magister Martinus Holmer, hvis 'ildprædiken' blev skrevet på grund af branden i Maria-kirken i 1669. Holmer var af den me-

ning, at Hermann Tast havde været Husums første lutheranske prædikant, og at han var blevet valgt i 1527. Byens indbyggere havde nægtet ham adgang til kirken, hvorefter borgeren Matthias Knutzen havde givet ham lov til at prædike i sit private hjem. En anden af Kraffts kilder var præsten Anton Heimreich fra Hallig Nordstrandischmoor. Han påstod i *Schleswigische Kirchen Historie* fra 1683, at da præsterne spærrede Hermann Tast adgangen til kirken i 1522, holdt han sin prædiken under et grønt lindetræ på kirkegården. I 1524 holdt han så sin første evangeliske prædiken i kirken i Garding.

I 1699 var det Johannes Mollers kritiske røst, der rejste sig mod Holmers udsagn i hans: *Isagoge ad Historiam Ducatum Slesvicensis ... Pars III.* Heri

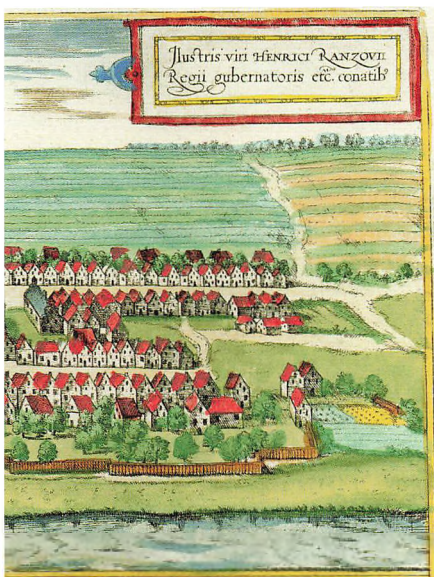
undrede han sig over, at Holmer ikke nævnte magister Theodoricus Pistorius i sin præsterække, som "den der som den første havde rensset Husums kirke for papismens snavs". Møller henviste til den i 1528 fødte Johannes Pistorius' breve, der stadig er bevaret. Han var søn af ægteparret magister Theodoricus og Anna Pistorius. Hermed træder en gruppe kilder frem i lyset, som er omkring 100 år ældre end Holmers og Heimreichs værker.

Jagten på spor efter magister Theodoricus fra før 1600

Vi finder de første spor i Ernst Möllers kildesamling: *Husumer Urkundenbuch 1429-1609* fra 1939. Den 17. juni 1525 gav kong Frederik tilladelse til, at *Magister Teodoricus van Metelen* kunne forkynde Guds ord og evangelium i Husum, og han tog *Meister Diderick*, som han også blev kaldt, under sin beskyttelse og befalede samtlige verdslige embedsmænd at gøre det samme. Indtil 1939 fandtes den

originale udgave af skrivelsen i arkivet på Skt. Jørgens Hospitalet i Husum, men er siden forsvundet. Indholdet i skrivelsen fremgår af en notits i Arildt Huitfeldts kronik fra 1597: *Udi dette Aar 1525. Tilstedde Kong Friderich Iesu Christi Euangelium / at læris oc Predickis vdi Førstedomme- ne /effter Lutheri Lærdom/ Oc beskøttede oc beskermede dennom/ som det lærde/ for Bispernis Vold/ Mact/ Tyranni.* Huitfeldt har kun ændret teksten i det sidste afsnit i forhold til Frederiks skrivelse.

Opgaven, som det fremgår af dokumentet fra 1525, modsvarer nøjagtigt det, som Johannes Pistorius i en historisk kalender fortæller, at hans far, Magister Theodoricus Pistorius, havde gjort: Han havde som den første forkyndt evangeliet i Husum, og han var udsendt af kong Christian. Det sidste skal sandsynligvis forstås sådan, at det var den senere kong Christian 3., der tog initiativ til at sende ham til Husum. Det bliver ty-

Husum, afbilledet i Braunius og Hogenbergs værk om europæiske byer, 1585. På dette tidspunkt var Husum en af hertugdømmets største byer. I midten Skt. Marie kirke. Til højre for denne Skt. Jørgens gæstehus (en aflang bygning med blå tag), hvor den første protestantiske prædiken i Husum blev holdt. Husum Slot bag kirken blev først opført 1577-82.

deligt, når man læser en senere kilde fra 1589, der omtales nedenfor. Det var jo Christian, der stod bag den lutherske lære i Haderslev Amt, efter at han selv havde oplevet Luther på rigsdagen i Worms. I sit værk *Commentarius historicus et apologeticus de Lutheranismo* fra 1692 anså historikeren Veit Ludwig von Seckendorf kronprins Christian for at være den egentlige initiativtager til reformationens indførelse i Husum.

Sønnen Johannes' brevsamling, som blev udgivet samlet af A. Andersen i 1971, indeholder et egenhændigt brev fra 1559, hvori der står: "Magister Theodoricus Pistorius blev revet fra os, ramt af den sygdom, der kaldes den engelske svedesyge (*sudor anglicus*), lige efter, at han som den første havde

befriet Husums kirke fra papismens snavs". Denne sygdom rasede i landet i 1529. Johannes noterer endvidere 1529 som faderens dødsår i sin kalender og modsiger dermed Kraffts formodning om, at det var 1533.

Allerede Husums diakon, Johan Rischmann, understreger i et brev til Johannes Pistorius fra 1551 Mester Didericks rolle i den indledende fase, når han skriver, "at læren, som er blevet overtaget fra Deres fader og Hermann Tast i fællesskab", skal fastholdes.

Hermann Tast var ikke meget for at tilslutte sig reformationen, hvilket fremgår af et brev overleveret af kronikøren Peter Sax. Det er præsten fra Witzwort, Laurentius Adsen, der i 1589 skriver: *Magister Theodoricus Pistorius, Eiderstedt-provsten Johannes Pistorius' far, var den første, der eksponerede præsternes tyranni. Dette gjorde han ikke i kirken, som indtil 1527 var i papisternes vold, men i Matthias Knutzens hus. Denne tøvede ikke med at tage både læreren og selve læren under sin beskyttelse. For ikke kun præsteskabet, men også størstedelen af offentligheden var modstandere af den*

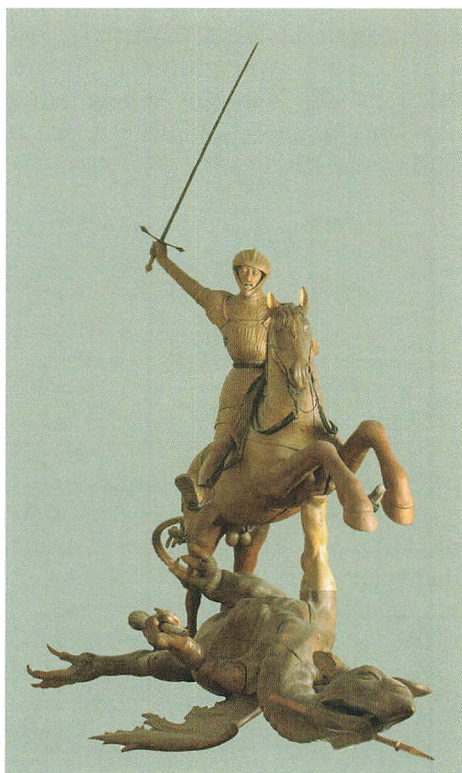

Foto: Nationalmuseet.

Hans Brüggemann skabte omkring 1520 denne helgenfigur, Skt. Jørgen i kamp med dragen, muligvis til det nye højkor i Skt. Marie kirke. Figuren har vel været en del af et alter viet til Skt. Jørgen. Den blev stående i kirken helt frem til den i 1830 blev skænket til Oldnordisk Museum i København af byrådet i Husum.

Hertug Frederik afbilledet på en af de mønter, han i tiden 1514 til 1522 lod præge i Husum. Mønten er en sølvgylden, præget 1522, med hertugens portræt på forsiden og med hans hertugsegl på bagsiden.

Foto: Søren Petersen, Museum Sønderjylland.

nye lære. På grund af dette havde han flere gange opsøgt kong Frederik og sønnen Christian for at bede om, at Hermann Tast, selvom denne tøvede voldsomt, blev udnævnt af kongen selv til at prædike i kirken.

Matthias Knutzens børn anbragte i sin tid en mindetavle på huset i Kiel for at fastholde faderens fortjenester i gennemførelsen af reformationen i Husum, uden dog at nævne et navn. I 1723 knyttede Husumpræsten Krafft dette sammen med Hermann Tast, hvilket i lyset af brevet fra 1589 ikke kan holde stik. Pistorius' brevsamling fandtes i det 19. århundrede i flere versioner i provstiets arkiv i Garding, hvor Krafft også må have læst dem. Udsagn omkring Mester Diderick i sønnen Johannes' breve ændrede Krafft på en sådan måde, så Tast kom til at fremstå som den første reformator. Han oversatte eksempelvis fra det før omtalte brev vendingen: *Efter at han som den første havde rensset Husums kirke med efter at han til at begynde med havde rensset Husums kirke ...* Krafft bytter altså om på det latinske ord *primus* = *som den første* med ordet *primo* = *den første*. Desuden indsætter han ikke Meister Diderick i den præsterække, han offentliggjor-

de, men gjorde ham til ærkediakon, altså en hjælpepræst. Denne betegnelse findes ikke i Holmers ældre optælling af ærkediakoner, der først starter med diakonen Johan Rischmann. Kraffts hensigt træder tydeligt frem: Pistorius må kun være en af Tasts hjælpere, men ikke den første reformator.

Flere åbne spørgsmål

Hvorfor er Mester Diderick ikke nævnt med sit efternavn Pistorius i Frederik 1.s beskyttelsesbrev fra 1525, men som 'van Metelen'? Den sidste tilføjelse er en herkomstbetegnelse. Der er to lokaliteter, der kan være tale om, nemlig Meteln i Mecklenburg, eller Metelen i Münsterland. Den tredje mulighed er, at det var et opfundet navn for at sløre hans herkomst. Betegnelsen 'magister' tyder på, at han havde studeret ved et universitet. I 1515 lod en præmonstratensermunk fra klosteret Gratia Die i Calbe ved floden Saale (i dag Sachsen-Anhalt) sig indskrive i matriklen for universitetet i Wittenberg. Hans navn var Theodoricus Pistoris. Det må have været en mand i sin bedste alder, for ofrene for den engelske svedesyge var ikke ældre end 42. Men,

Foto: Radlers9.

Hermann Tast (1490-1551). Hans portræt kendes fra et stik, der er blevet kopieret i 1723. Stikket har dannet udgangspunkt for maleriet på en mindetavle, ophængt i kirken i Husum i 1903.

skrifter, støder man i kapitlet om reformationen i hans udgave af *Nordfresische Chronick* fra 1668 på oplysningen om, at Joachim Leve, staller på Nordstrand, opfordrede sine prædikanter på øen til at udlægge teksten, som den fandtes i Luthers tyske bibeludgave fra 1522. Kan det være herfra, Heimreich uberettiget har overtaget årstallet?

Året 1524 volder ligeledes bryderier. I det år skulle Hermann Tast ifølge Heimreich have holdt en luthersk prædiken i Garding og have sunget 'Vor Gud han er så fast en borg'. Salmeforskningen er dog sikker på, at denne salme først opstod i 1528. I dette tilfælde er det også muligt at gætte sig til, hvorfra årstallet stammer: I 1524 blev der for første gang holdt lutherske prædikener i Ditmarsken, hvilket førte til prædikantens martyrdød. Heimreich havde åbenbart ingen betænkeligheder ved at tilordne dette årstal til ganske andre begivenheder.

I sin *Kurtzgefaßte Dännemärckische Geschichte* fra 1719 har Andreas Hojer i hvert fald besluttet sig for, idet han følger Johannes Mollers beskrivelse fra 1699, at *M. Diderich Pistorius* var Husums første lutherske præst. Krafft tilsidesatte denne oplysning, idet han åbenbart troede mere på Holmers trykte optegnelser fra 1669,

om han kommer på tale som kandidat, er dog noget usikkert, for familienavnet *Pistoris* = *bagerens søn* var (og er) meget almindeligt, og også i Husum fandtes familier med tilnavnet Becker = Bäckler. Desværre har Johannes Pistorius ikke fortalt mere om sine forældres herkomst i sine optegnelser.

En anden gåde er årstallet 1522 i Anton Heimreichs optegnelser fra 1683. Når man tager det netop anførte i betragtning, kan dette årstal ikke verificeres, og man fristes til at spørge, hvor Heimreich har det fra. Heller ikke Johann Melchior Krafft kunne i 1723 finde andre grunde, end at talrige mellemtyske byer blev reformerede efter Luthers ideer i netop det år. Hvis man ser nærmere på Heimreichs

hvori Hermann Tast optræder som den første lutheranske præst i Husum. Magister Theodoricus var åbenbart allerede gået i glemmebogen i 1669, hvorimod der fandtes et billede af Hermann Tast i kirken.

Der foreligger intet kaldsbrev for Hermann Tast, og året 1527 er da også taget ud af dokumenter, hvori han ikke står nævnt. Også i dette tilfælde betaler det sig at se nærmere på tingene. Den 13. juni 1527 overdrog kong Frederik 1. indtægterne fra Skt. Jørgensalteret i Mariekirken til Husums borgere, for at indtægterne skulle dække underhold og løn til den, der på det pågældende tidspunkt var prædikant i Skt. Jørgens gæstehus. Det var vedkommendes opgave at tildele de fattige sakramen-

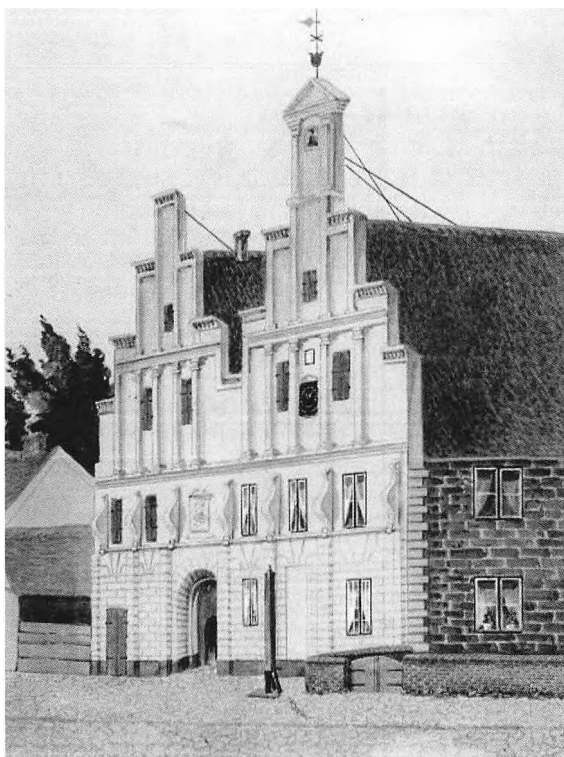
terne og Guds ord. Datoen svarer til den, der stod på originalbrevet, der førhen blev opbevaret i gæstehusets arkiv, mens afskriften i Frederik 1.s registrant daterer brevet til 7. april 1526. Dette brev viser under alle omstændigheder, at den første lutheriske prædikant i Husum var tiltænkt at virke i gæstehusets kirke. Det er desuden grunden til, at bestallingen for Mester Diderick = Magister Teodoricus var opbevaret i dette arkiv. Frederik 1. bekræftede 17. november 1527, efter at have fået forevist de nødvendige dokumenter, en aftale mellem borgerne i Husum og præsterne ved sidealtrene i Mariakirken. Præsterne skulle i stedet for den hidtidige praksis nu gennemføre evangeliske gudstjenester, ellers ville de miste deres

I kirken i Skt. Jørgens gæstehus i Husum prædikede Theodoricus Pistorius første gang i Husum.

Gæstehuset blev opført som hospital i midten af 1400-tallet.

Den oprindelige bygning, hvor Pistorius prædikede, blev nedrevet og en ny opført 1563-71.

Her ses gæstehusets facade mod gaden i midten af 1800-tallet med en ny facade.

S/h gengivelse af akvarel af ukendt kunstner. Wikimedia.

indtægter. Frederik 1.s registrant daterer dette dokument til 16. november 1528. Otto Wyricksen og Nicolaus Idingk nævnes som præsternes repræsentanter. Forskellene i dateringerne forbliver uforklarlige, hvis det ikke kan forklares med, at forholdene i Husum dengang var forvirrende. Det kunne indholdet i det tidligere nævnte brev fra 1589 godt tyde på. Her skildres Hermann Tast som tøvende. Han havde jo også igennem flere år været katolsk præst ved et af Husum kirkes sidealtre. Fordrivelsen af de 'grå' og de 'sorte' munke som følge af reformationen fandt også først sted i 1528. Den 3. december dette år overlod kong Frederik det forladte 'grå' kloster til menigheden i Husum som fattighus. Ved siden af dette eksisterede også fortsat det omkring 1433 grundlagte Skt. Jørgens gæstehus.

Sammenfatning

Johann Melchior Kraffts optegnelser fra 1723 satte Hermann Tast i spidsen for reformationen i Husum. Allerede i 1692 havde Veit Ludwig von Seckendorf fremført dette resultat i sine optegnelser *Commentarius historicus et apologeticus de Lutheranismo*, idet han sammenføjede informationer, som han havde fået, uden kildeangivelser og verificeringer (Holmer 1669, Heimreich 1683). Kraffts resultater har derefter stået uimodsagt indtil 1990. De her nævnte tekster viser dog, at *Mester Diderick* skal være den første, og kun hans alt for tidlige død har hindret dette i at blive hans eftermæle. Det hjalp nok også, at Tast kom fra en kendt Husumfamilie.

Husums 'reformerede' Reformation
I gennem tre hundrede år har Herman Tast været stoltheden i Husums kirkehistorie, idet man troede, at han som den første og helt på eget initiativ havde indført den evangeliske tro i sin hjemby Husum og dermed i Hertugdømmet Slesvig. Nu afsløres dog sandheden: Først 1525 dukkede der på foranledning og under beskyttelse af det verdslige herskab en lutheransk prædikant ved navn *Mester Diedrich* (magister Theodoricus Pistorius) op i Husum. I tiden frem mod 1527 lykkedes det for denne, under udfoldelse af store anstrengelser, at vinde den indtil da katolske præst Herman Tast for at fortsætte og tilendebringe det påbegyndte reformationsværk i byen. Dette lykkedes så godt, at Tast endte med at blive medlem af den kommission, der i 1537 udarbejdede den nye danske kirkeordning. ■

Litteratur og kilder

Panten, Albert: Wer war Husums Reformator? I: *Beiträge zur Husumer Stadtgeschichte, Heft 3/4*, 1990/1991, Husum 1991, s. 130-136.

Hojer, A.: *Kurtzgefaßte Dännemärckische Geschichte*, Flensburg 1719.

Huitfeldt, A.: *Danmarks Riges Krønike*, Frederik I's Historie, Kbhvn. 1597 (kvarto).

Moller J.: *Introductio in ducatum Cimbricorum, Slesvicensis et Holsatici, historiam ... quadripartita*, 4 Teile, Hamburg, Leipzig, Frankfurt 1691-1699.

Seckendorf, Veit Ludwig von: *Commentarius historicus et apologeticus de Lutheranismo*, Francof. et Lips. 1692.

Rigsarkivet, Tyske Kancelli I. A. I. 1. Patenten. 1. 1524-33, Register aller und yetzlicher contract, handl vnd begnandung ..., Indhold: Aabne Breve.

Reformationen i Nordslesvig - en fredelig overgang

Af Jens Bruun

Med afsæt i billedsproget i altertavlerne fra omkring år 1500 redegør fhv. sognepræst Jens Bruun på logisk vis for den fredelige indførelse af Reformationen i Nordslesvig.

ET SPØRGSMÅL, DER REJSER SIG i forbindelse med reformationsjubilæet, er, hvorfor Reformationen i Danmark, der officielt blev indført i 1536, fik et så forholdsvis roligt forløb? Bortset fra nogle pøbeloptøjer i Københavns hovedkirke Vor Frue, hvorunder en del katolsk kirkeinventar blev ødelagt, samt enkelte andre episoder, forløb overgangen fredeligt. Svaret på dette spørgsmål må nødvendigvis bestå af en række delsvare, der bidrager ud fra hver deres synsvinkel.

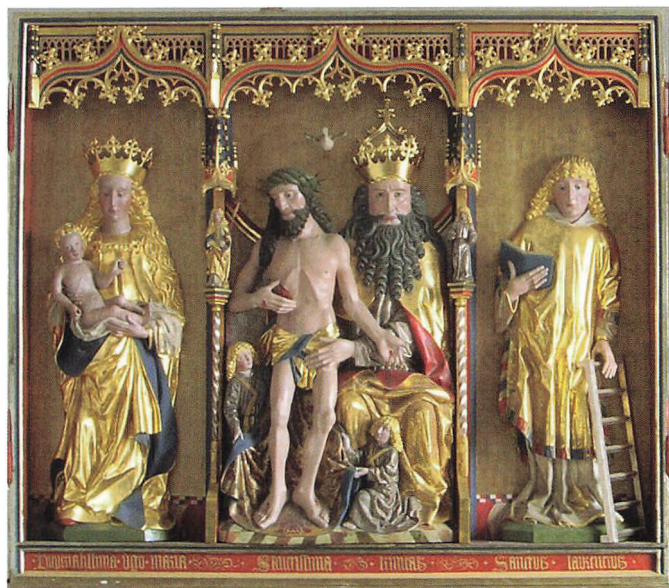
Mit udgangspunkt vil være forholdene i Nordslesvig (den nordlige del af hertugdømmet Slesvig), det nuværende Sønderjylland, i tiden op til Reformationen, der vel at mærke i denne landsdel begyndte så tidligt som 1525. Jeg vil se på tidens altertavler, deres billedprogram og det indtryk, de må have gjort på et i stort omfang analfabetisk lægfolk og deres teologisk skolede præsteskab. Der vil være store usikkerheder og omtrentligheder at forholde sig til. Grundlæggende ved vi ikke, hvor mange altertavler det handler om, for vi ved ikke, hvor mange der måtte være gået tabt uden at efterlade sig spor i løbet af de forløbne 500 år.

Hvad, vi kan forholde os til, er, at vi fra årtierne omkring år 1500 i dag kender næsten 50 store fløjaltertav-

ler, der blev opstillet i nordslesvigske kirker. Om det skete på lokalt eller centralt initiativ, om det var præster og kirkeværger rundt i de enkelte sogne, eller det var bispestolene i Slesvig og Ribe, der havde en igangsatte indflydelse på den store aktivitet, eller en kombination af disse to, må stå hen i det uvisse. Der er nemlig stort set ingen dokumenter i form af kontrakter eller regnskaber bevaret, som kunne belyse det spørgsmål.

De mange nye altertavler ligner dog i høj grad en kirkelig oprustning; at dømme efter Slesvigbiskoppens indsats først i 1500-tallet har der i høj grad været behov for en opstramning af det kirkelige liv. De nye tavler kan ses som en retledning af forkyndelsen og troen, idet deres billedprogram er samlet omkring blot to temaer: Det ene er Kristi lidelse og død, det andet Jomfru Marias Himmelkroning. Jeg vil her holde mig til det første.

Otte tavler viser Gud Fader, der sidder med sin søn stående ved sin side eller hængende på korset. Når Helligåndsdue svæver over Faderen og Sønnen, bliver gruppen en Treenighed; det har de måske alle været, men den lille duefigur kan nemt være bortkommet. Vi er ført helt ind til Guds trone i Himlens inderste sal, og her viser Kristus sine blodige sår i hænder, fødder og side frem, en levendegørelse af nadverens "dette er mit legeme, dette er mit blod". Og en forfærdende materialisering af, hvad den menneskelige syndighed og forløsningen herfra har kostet Kristus.

Altertavlen fra o. 1500 i Ravsted Kirke rummer i midtskabet, en såkaldt Nåde-fader.

Kristus fremviser de fem blødende sår i hænder, fødder og side, som han blev tilføjet ved korsfæstelsen.

Desuden peger Gud-fader på Kristi køn som en påmindelse om, at allerede ved omskærelsen som spæd fik Kristus tilføjet et første (eller sjette) sår.

Den figurrige Golgatascene ses på hele 23 tavler. Ambitionen med motivet er dels at vise, hvad der egentlig skete på Golgata den langfredag for dengang 1500 år siden, dels at aktualisere begivenhederne ved at iklæde personerne samtidens tøj, ofte sidste mode omkring 1500. I midten hænger Kristus på korset omgivet af de to røvere, den 'gode' og den 'onde', der blev korsfæstet sammen med ham. Under korsene ses en broget folkemængde, der er delt i to af Kristi kors; den 'gode' side med Jomfru Maria som den centrale figur og den 'onde' side, ofte repræsenteret af Pontius Pilatus. Et meget vigtigt motiv er de engle, der flyver omkring Jesu kors og opsamlar blodet fra hans sår i alterkalke, en direkte henvisning til nadverens mysterium, som udfolder sig under messen på alterbordet lige under tavlen. At disse engle mangler på næsten halvdelen af tavlerne, skyldes, at de som Helligåndsdruerne er løse figurer, der nemt går tabt.

Disse to hovedmotiver er således meget kropslige, hvad enten de udspiller sig i Himlen eller på jorden. Teologisk har de deres udspring i læren om den bogstavelige forvandling under messen af nadverens brød og vin til Kristi legeme og blod, det såkaldte transsubstantiationsdogme, der blev vedtaget på et af de vigtigste af middelalderens kirkemøder, det såkaldte 4. Laterankoncil i 1215, benævnt efter mødestedet i Vatikanet. Dette nye dogme førte gennem resten af middelalderen til en gradvis forskydning af opfattelsen af Kristus som både gud og mand, fra hovedvægten lagt på det guddommelige til en større og større vægt på Kristi menneskelighed, og den kom i særlig grad til udtryk i hans lidelseshistorie. Som allerede nævnt mener jeg, at denne samling om Kristi lidelseshistorie som hovedmotiv på omkring tredive altertavler, rejst inden for nogle få årtier, må have haft en eller anden form for central styring. På én

af tavlerne, den i Løjt Kirke, mener jeg at kunne dokumentere en bestemmende indflydelse fra den siddende biskop over Slesvig Stift, Godske Ahlefeldt, hvis kalkmalede våbenskjold ses som stiftermærke lige over altertavlen.

Den store fløjaltertavle er dateret 1520; den rummer en meget detaljeret figurrig Golgatascene med rødder ikke alene i evangelierne, men tillige i apokryfe skrifter, legender, birgittinske visioner og samtidens lægmandsfromhed, Devotio Moderna. Tilsammen vidnesbyrd om en vidtfavnende, bredt orienteret og højtuddannet ånd bag udformningen af midtfeltets langfredagsmotiv. Denne tavlens feststand henvender sig bredt til enhver, lægmand som gejstlig, med sit budskab om de omkostninger, Kristus måtte bære, for at forløse det syndige menneske.

Ser man dernæst tavlens tredje eller

hverdagsstand, åbner der sig et billedprogram, som det kræver en teologisk, kirkehistorisk især, skoling at aflæse i detaljen. Her præsenteres på fløjene inderst fire personer af afgørende betydning for udviklingen af kirkens og troens praksis gennem århundrederne: Maria Magdalene, Antonius, Benedikt og Laurentius. Yderst præsenteres fire af kristendommens største teologer, der i 1295 fik betegnelsen Kirkelærere, hvilket indebar, at deres skrifter skulle være bindende på lige fod med det bibelske vidnesbyrd: Ambrosius, Gregor den Store, Hieronymus og Augustin. Alt i alt et budskab om at møde den igangværende uro i kirken og det begyndende reformationsrøre med al den kirkelige lærdom og autoritet, der også tidligere har formået at klare problemer 'inden døre'. Vigtigst naturligvis at undgå kirkesplittelse; i det lys må ses en voldsom advarsel mod

I Nustrup Kirke blev der o. 1475 opsat en fløjaltertavle med en særdeles figurrig Golgatascene i midtskabet. I fløjene ses, sammen med de vanlige 12 apostle, fire katolske helgener, som en eftertid ikke har fundet anledning til at fjerne.

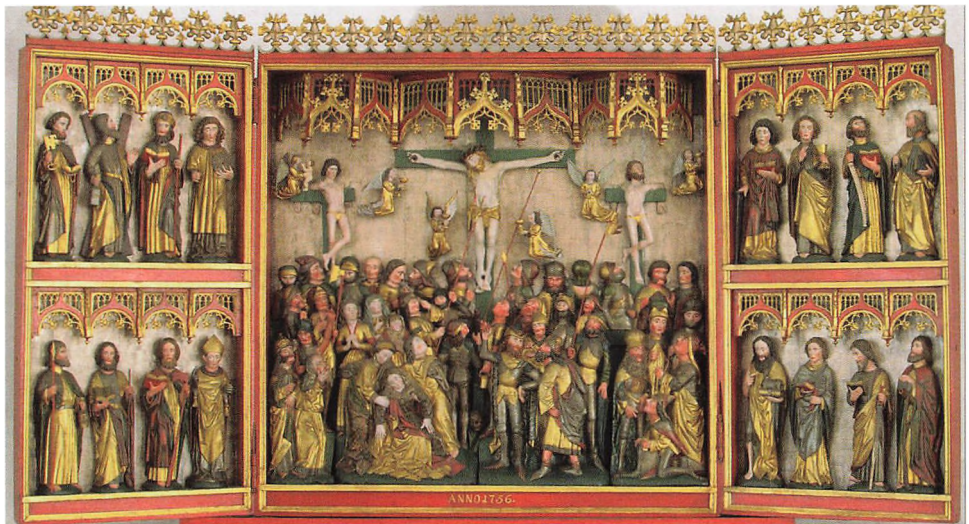
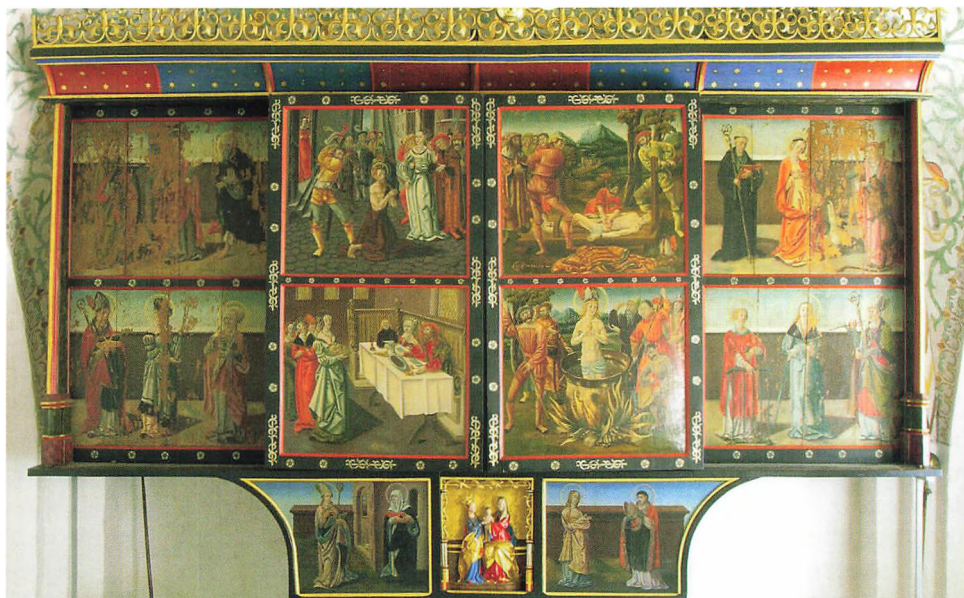

Foto: Jens Bruun.

Foto: Jens Bruun.

På Løjttavlens hverdagsstand gav biskop Ahlefeldt i 1520 gejstligheden en opsang om at kæmpe imod en kirkesplittelse. Forgæves, må eftertiden konstatere.

den siddende monark, konge og her-
tug Christian II; kongen har på alter-
tavlen fået rollen som Herodes, en af

Bibelens værste tyranner. Som den re-
næssancefyrste han var, ønskede han
at samle så megen magt i sine hæn-

At kong Herodes på Løjttavlen fra 1520 med stor sandsynlighed er forsynet med Christian II's ansigtstræk, kan illustreres ved at sammenligne hans portræt med portrættet af ham på 'Helsingørtavlen' fra 1514-15, nu på Nationalmuseet.

Fotos: Jens Bruun.

der som muligt; en opdeling af Kirken i nationale kirker åbnede for muligheden for, at ikke alene stor åndelig, men i høj grad også økonomisk magt kom under kongen.

Biskop Ahlefeldt virkede i det hele taget aktivt for at styrke kirkens organisation og åndelige indhold i sit ansvarsområde, Slesvig Stift. Han sørgede for at få orden på stiftets besiddelser og økonomi, og ikke mindst var han virksom for en mere ensartet gudstjeneste i sit stift. Til det formål fik han i Paris i 1512-13 trykt hele tre liturgiske bøger: en alterbog, et brevifar med kalendarium, dvs. en oversigt over kirkeårets fejring, samt en bønnebog til præstens daglige brug. Markante altertavler kunne medvirke til at fastholde lægfolket i den katolske tro.

Sognepræsterne på landet i katolsk tid har næppe mestret latin i større omfang, i hvert fald ikke så de kunne prædike på latin. Ritualerne derimod havde overalt i kirken deres faste formuleringer på latin, og det forblev formentlig sådan en rum tid efter Reformationen. Vi kender f. eks. den folkelige misforståelse, der gjorde forvandlingsordene: Hoc est corpus (dette er mit legeme) til hokusfokus.

Men hvorfor skulle præsterne dog også prædike på latin, når de ville have det gode budskab ud til sognebørnene? Vi kan roligt gå ud fra, at de lokale sønderjyske sognepræster har prædiket - på dansk, sønderjysk eller plattysk - ud fra og til den jævne tro på, at det var Kristi lidelse og død, der rummede muligheden for frelse. Prædikener på latin har hørt byerne til, hvor der var en uddannet menighed. Anne Riising har excerperet nogle latinske prædikener fra 1450'erne

og 1460'erne af ribepresten Peder Madsen. Om Kristi lidelse og død således:

“Kristus led og døde af tre grunde: For at vise sin store kærlighed til menneskene, for at de derved kunne opflattes til at elske Gud. For at betale den nødvendige pris for genløsningen, og for at fuldkommengøre sit liv, thi en sådan fuldkommengørelse kan ikke ske alene gennem aktiv handling; livet må også fuldkommes i lidelse [...] Passionen skal blødgøre de hårde hjerter, og som tegn på dette splintredes den sten, korset stod på, da Kristi blod dryppede ned på den [...] Når vi i dag ihukommer Kristi lidelse, bør vi i medynk hjælpe ham med at bære korset og græde over hans død”.

Mere folkeligt og visionært fortæller Christiern Pedersen i sin Jærtegnpostil om det indtryk, korset kunne gøre:

“Der var en gudelig lægbroder som hed broder Simon. Han bad inderligt til Gud, at han måtte få at vide, hvad løn de skulle få, som elskede Korset. Han blev straks taget op i et åndeligt syn og så Jomfru Maria holde sin søn i favnen og give alle som annammede det hellige Kors sin kæreste Søn. Han kom til sig selv igen og fortalte om det syn, han så. Siden elskede mange det hellige Kors mere end de gjorde før”.

Efter den sønderjyske reformation i 1525 forblev altertavlerne med deres trosbudskab således uændrede i kirkerne. Andet ville også have været mærkeligt, ikke af teologiske, men af alment menneskelige grunde. En traditionsbevidst og konservativ bondebefolkning ville da ikke kassere en kostbar altertavle, opsat og forment-

lig, i hvert fald delvist, bekostet af deres umiddelbare fædre eller bedstefædre. At der så var nogle gamle helgener på tavlen, det kunne man leve med. Eventuelt kunne en nidkær præst sætte nogle vers sammen for at have sin evangeliske ryg fri, som her på fodstykket af altertavlen i Hald Kirke ved Randers:

*Maria hörer eÿ vor Bön,
vi kun tilbede hendes Sön.*

*Den usÿnlig Gud vi ære,
Billeder vi kand undvære.*

*St. Mortens Billed her maa staa,
Apostles Ord vi bygge paa.*

Eller kortfattet og programmatisk som på den middelalderlige sidealtertavle i Hviding Kirke:

SANCTI VENERANDI NON ADO-
RANDI (Helgener bør æres, ikke
tilbedes).

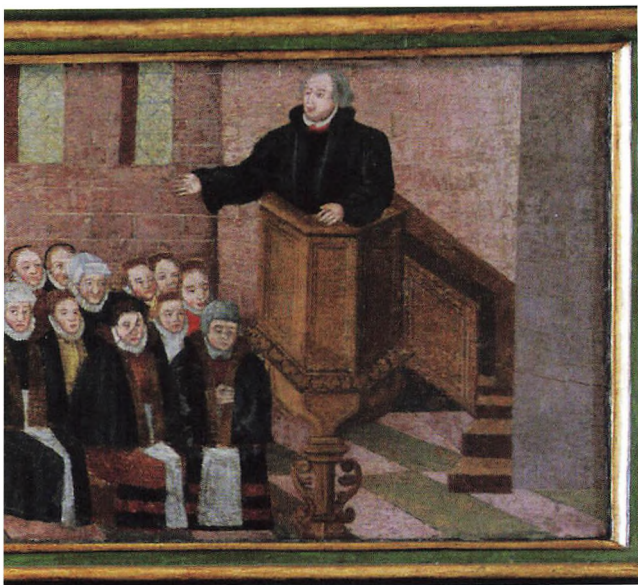
Haderslev-artiklerne fra 1528, der fastlægger rammerne for det luthersk-evangeliske liv i den nordlige del af Slesvig Stift, har ikke meget at sige om selve forkyndelsen, men dog dette om Kristi lidelse og død:

“Langfredag skal de [sognepræsterne] læse hele lidelseshistorien fra prædikestolen, således som Johannes beskriver det i sit 18. og 19. kapitel, og derefter holde en prædiken om Kristi lidelse, hvorledes den er givet os som et sakramente og som et eksempel”.

Haderslev-artiklerne 1528, stk. 13.

Hans Tausen, vel den danske Reformations største teolog, skriver i vinterparten af sin postil om nadverens form og indhold:

“Summa summarum, ville vi uden al kiv og trætte blive ved sandheden i denne sag, da har vi her denne visse og faste grund, som hverken djævelle eller mennesker kunne omstøde, at [...] Kristus har lidt døden for os, og

Den evangelisk-lutherske gudstjeneste, som er vist på predellaen fra slutningen af 1500-tallet i Tinglev Kirke, har stadig den korsfæstede Kristus i centrum. Billedkompositionen afspejler den figurrige Golgatascene.

givet os sit legeme og blod til vore synders forladelse, og sig selv i ord og i dette sit sakramente uddelt iblandt sine, en sådan Guds nåde ...”

Min konklusion, eller rettere mit delsvar, er således, at Reformationen i Nordslesvig/Sønderjylland gik så fredeligt for sig, fordi man i kirkerne så de vante højaltertavler og hørte nogenlunde den samme prædiken. Tilmed var det oftest deres vante præst, der meget vel kunne være opvokset i sognet, der forrettede gudstjenesten; for hvis han tilsluttede sig den evangelisk-lutherske tro, kunne han komme på efteruddannelse på præsteskolen i Haderslev og derefter fortsætte i sit embede. Også de hellige handlinger under gudstjenesten var som de plejede, kun var de nu skåret ned til dåb og nadver; men de forvaltedes som nævnt stadig på latin.

Striden i toppen af magtens og kirken hierarkier mellem kongen/hertugen, der arbejdede for en nationalkirke, og biskoppen, der kæmpede for at undgå kirkesplittelse, vedrørte egentlig ikke almindelige lægfolk. ■

Litteratur

Bruun, Jens: *Biskop Godske Ahlefeldt og altertavlen i Løjt Kirke - en førreformationshistorie*. Forventes trykt i Sønderjyske Årbøger 2017.

Gregersen, H.V.: *Reformationen i Sønderjylland*, Aabenraa 1986.

Plathe, Sissel F. og Jens Bruun: *Danmarks middelalderlige Altertavler*, 2 bd., Odense 2010.

Plathe, Sissel F. og Jens Bruun: *Danmarks middelalderlige Altertavler*. En registrant ved Sissel F. Plathe og Jens Bruun, 1999. På hjemmesiden asp.altertavler.dk.

I CBU-tjeneste under Anden Verdenskrig

Af Svend Hansen

Civilbeskyttelsens Udrykningstjeneste, CBU, blev oprettet ved Anden Verdenskrigs begyndelse. CBU's opgaver var alsidige. De hjalp ved ildebrand, ambulancekørsel, evakueringer osv. Soldaterne bar ikke våben og kunne derfor accepteres af den tyske besættelsesmagt. Svend Hansen, fhv. ejer af Henneberg Ladegaard, skriver om sine erindringer fra tiden ved CBU, som han bl.a. tilbragte i Sønderjylland.

I 1943 var jeg fodermester hjemme hos min far på Henneberg Ladegaard. Jeg var 21 år på det tidspunkt. Jeg fik sammen med en anden karl indkaldelse til session i Fredericia. Karlen blev taget til soldat og kom kun ind i ca. tre måneder, da tyskerne forbød alt militær i Danmark. Jeg trak frinummer med mulighed for overførsel til Civilforsvaret.

Uddannelse ved CBU

I foråret 1944 kom der brev om, at jeg skulle stille ved Bernstorff Slot ved København til en uddannelse ved CBU. Vi var godt 100 mand, der stillede den 19. juni. Vi fik udleveret uniformer og en knippel, som vi skulle bruge, hvis vi blev overfaldet, når vi var på vagt. Jeg fik nr. 611. Vi blev trænet og uddannet derovre i en måneds tid.

En formiddag blev alle landmænd kaldt frem. Men vi var kun to, og vi

kendte hinanden i forvejen, da vi havde tjent sammen på Als. Vi skulle ned i parken og hjælpe med at stakke hø. Det var en fin tjans, og så fik vi endda 10 kr. hver oven i de 1 kr. og 37 øre, som vi ellers fik om dagen plus kost og logi.

Vi kunne høre, når de skød inde i København, og en nat blev Riffelsyndikatet sprængt i luften. Der blev derefter generalstrejke i København i flere dage. Vi måtte ikke gå uden for parken i de dage. Vi fik havregryn tre gange om dagen, det var det eneste, vi kunne få. Der blev sendt en ambulance med udrykning ud på landet for at få et par spande mælk til havregrynene. En fik sig en madkæreste. Hun kom med en madpakke til ham ude ved trådhegnet.

En formiddag var der én, der skulle

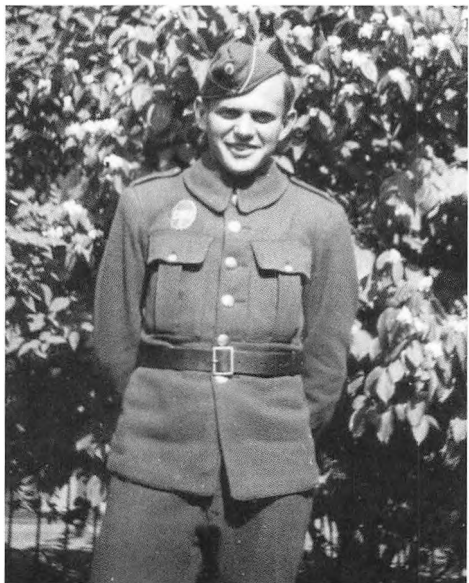

Foto: Privat.

CBU 611 Hansen, 1944.

på depotet for at bytte sin hue. Da han kom tilbage, sagde han: "Melder mig tilbage fra hattebytning". Befalingsmanden sagde til ham, at han straks skulle gå hen til nogle buske og 50 gange råbe: "Min hue er ingen hat". Sommetider skulle vi også hoppe rundt med kragehop, og det var hårdt.

Tjeneste i Haderslev

Efter uddannelsen blev vi sendt til Haderslev. Da måtte vi endnu sejle med færge over Storebælt. Da vi kom til Haderslev, blev vi indkvarteret på Højskolehjemmet, hvor vi blev delt i tre hold: Rødt, hvidt og blåt. Vi skulle skiftes til at holde vagt hvert tredje døgn. Alle vore køretøjer var i garage i den anden ende af Haderslev. Samme sted var der et kølevognsfirma, og tyskerne havde også en afdeling med køretøjer. Da jeg havde kørekort, blev jeg sammen med tre andre udnævnt til ambulancechauffør. Vi kom på blåt hold og fik garagevagt hvert tredje døgn i det halve år, vi var i Haderslev. Vi fire blev gode venner. Efter krigen var vi med til hinandens bryllupper, men nu er jeg den eneste, der er tilbage. Vi havde en del oplevelser i Haderslev, bl.a. gik vi op på Mariegårdens marker og holdt øvelser. Vi skulle falde ned i lerhuller, hvor der var godt smadret. Når vi kom hjem, havde vi arbejde med at få tøjet gjort rent.

En dag, da vi marcherede hjem igennem Haderslevs gader, kom også en flok tyske soldater marcherende, og det lykkedes os at få dem ud af takt, hvilket vi morede os over. En gang, hvor jeg var hjemme på orlov, besøgte jeg min søster og svoger i Højrup. Jeg cyklede hjem ved 21-tiden, og det var blevet mørkt. Da jeg kom til Rugballegård, fik jeg stukket

et gevær i maven, og der blev råbt "Halt!". Jeg blev så undersøgt, men de fandt ikke noget, så jeg fik lov til at køre igen. Bag et træ længere henne stod to mand med skydevåben, klar til at skyde mig, hvis jeg stak af. Det var vist Hipo'er.

I Haderslev sov vi alle, ca. 100 mand, i stålsenge i én stor sovesal. Fire i hver blok, to under og to over, med hovederne modsat hinanden. Vores tøj hang på sengeenderne. Sommetider var der vandkampe med brandsprøjterne. Én blev engang smidt i Haderslev Dam, fordi han ikke havde opført sig ordentligt. Vi havde selskabslokummer, dvs. lokummer med ca. ti huller ved siden af hinanden. Normalt fik vi tre dages orlov hver tredje uge, hvis vi altså ikke blev straffet, for så gik der seks uger imellem orloven. Vi skulle betale fuld billetpris med toget, for ellers skulle de tyske soldater jo også have haft rabat. Nr. 132 fra Randers kunne ikke tjene til billetten, så han måtte rejse på 'lokumbillet'.

Om sommeren var vi sommetider ude og hjælpe landmændene med at ruske hør og med høstarbejde. Når noget blev sprængt i luften, var vi ude og rydde op. Natten til den 19. september 1944 blev det danske politi taget og interneret i Tyskland, og samtidig blev også vores kolonnechef taget. Vi godt 100 CBU'er var de eneste, der var tilbage, men senere hørte vi, at vi også havde været lige ved at blive sendt til Tyskland. Vi var med til at rydde politistationen i Haderslev, da tyskerne skulle bruge den.

Mod slutningen af krigen

Efter godt et halvt år blev vi delt op i tre hold med ca. 30 mand på hvert.

Foto: Privat.

*Frigivne fanger fra
Theresienstadt i
karantænestationen
i Padborg.*

Det ene hold kom til Vollerup på Als, et andet kom til Tønder, og mit hold blev sendt til Tinglev, hvor vores chef hed Birkenfeldt.

I marts 1945 kom vi til Padborg, fordi vi skulle opføre nogle træbaraker i Kruså. Her blev jeg rigtig ferm til tømmerarbejdet. Barakkerne skulle bruges til karantænestation og være klar til at tage imod de fanger, som Folke Bernadotte fik frigivet fra de tyske koncentrationslejre.

Da barakkerne var færdige, blev der sendt ambulancer til Neuengamme efter de mest medtagne fanger. Neuengammelejren lå sydøst for Hamborg. På vej hjem blev konvojen angrebet af engelske fly, så alle måtte ud og ligge i grøften. Under angrebet blev en af bilerne ramt.

Jeg glemmer ikke de muselmænd, vi tog imod. De var kun skind og ben, og en enkelt overlevede ikke. Efter en overnatning i Kruså skulle de videre med et tog fra Padborg station. Togets 'indmad' var taget ud for at gøre plads til mændene. Vi skulle hente dem og løfte dem på deres feltsenge ind gennem vinduerne i toget. De vejede næsten ingenting, 30-35 kg for voksne mænd.

Derefter blev de kørt til Sverige. To-

get holdt bl.a. i Kolding, hvor folk kom med mad til dem, men det kunne de slet ikke tåle, så transporten over Storebælt var ikke sjov for sygeplejerskerne. Herefter blev det forbudt at give fangerne noget at spise. Vi fik også engang besøg af greve Folke Bernadotte. Han spiste frokost sammen med sygeplejerskerne, mens vi andre kun fik dagligdagskost.

En dag kom der en bus fuld af kvinder med spædbørn. Sammen med en kammerat blev jeg sat til at hjælpe sygeplejerskerne med at fyre op i barakkerne og hente vand. Der var et værre skrigeri af børn og mødre, fordi børnene blev taget fra deres mødre. Mødrene fik udleveret et nummer, og næste dag kunne de hente deres barn igen. Børnene var i mellemtiden blevet badet og undersøgt og havde fået mad og mælk. Mødrene havde ikke været klar over, at de var kommet til et fredeligt land. Vi spurgte sygeplejerskerne, hvordan de børn kunne være kommet til verden, eftersom kvinderne havde siddet i fangelejr i over et år. Sygeplejerskerne fortalte, at de var gået med fangevogtere for et franskbrød eller andet spiseligt. De hvide busser kom også et par gange med kvinder i sribede fangedragter

fra tyske koncentrationslejre. Efter en overnatning blev disse kvinder kørt til Sverige. En ældre, flink dame lavede sammen med sin datter mad til os i lejren. Der var også et par DKB-piger (Danske Kvinders Beredskab), som hjalp til. Den ene var datter af folketingsmand Jørgen Gram fra Gabøl.

En aften, hvor vi ikke havde nogen indkvarteret i lejren, kom der tre danske arbejdere fra Tyskland, som skulle afluses. Det var mig og en anden i den afdeling, som måtte på arbejde. Sygeplejersker og CBU'er gik tidligt i seng om aftenen. Samme aften, da klokken var ca. 22, blev der blæst luftalarm i Padborg. Både sygeplejersker og CBU'er, som boede til hver sin side, fór i nattøj ud i en grøft for at komme i flyverskjul. Englænderne smed lysbomber og skød også. Et skud gik gennem en kappe, som hang på en sengegavl og ind i sengen ved siden af mandens ben. Vi spurgte dem, vi aflusede, om ikke de ville med ud, men de svarede, at de var så vant til flyangreb fra Hamborg. Der var dog en, der fik en arm skudt af. Han blev kørt på sygehuset, mens vi lå ude i grøften.

En anden gang kom der en trans-

port med danske jøder fra Theresienstadt. De skulle også ind og afluses. Vi var to, som skulle puste lusepulver i deres bagage og tøj. Jeg fangede kun én lus på mig selv. Vi gik inde mellem kvinderne, som skulle i bad. Det var ikke så rart, for der var varmt derinde, og de havde ikke været i bad længe, så der var en ram lugt.

Da vi kom hen i maj 1945, troede vi ikke, der ville komme flere. Krigen kom nærmere Danmark, men en formiddag først i maj holdt der et tysk tog med kreaturvogne på Padborg station, fyldt med kvinder, 80-100 i hver vogn, i alt ca. 5000. De var vilde af sult. Vi var jo ved at pakke sammen, så vi havde ikke noget at give dem. Men Svensk Røde Kors havde nogle sække med knækbrød, som de fik. Vi var to mand, som hver fik en sæk. Vi skulle smide et par pakker ind i hver vogn, men da vi var halvvejs, kunne kvinderne i den anden ende ikke vente længere. De overfaldt os, så vi måtte lade dem få resten. De lokale kom med mad, og én kom med en lagkage. Ti kvinder fór derhen, og så var den væk. Nogle kom med kogte æg, som de smed ind i vognene, men det forsløg ikke meget. Nogle

Svensk Røde Kors-konvoj af hvide busser ved Padborg station på vej til Neuengamme.

Foto: Privat.

Frigivne kvinder og børn ankommer til Padborg med 'spøgelsestoget' fra Ravensbrück.

spiste græs, andre var inde i folks haver og grave de nysatte kartofler op. Efter en tid kørte toget længere nordpå.

Befrielsen

Den 4. maj blev de fleste af os sendt til Tinglev. Kun et par stykker blev tilbage i Padborg. Vi hørte den engelske presse mellem kl. 20 og 21. Det var en fin aften. Solen var ved at gå ned, da budskabet kom, at Tyskland havde overgivet sig. Der blev glæde, men alligevel gik vi i seng - vi var jo under kommando. Den 5. maj om morgenen skulle vi ud og hejse Dannebrog, og der blev gjort honnør for flaget. Jeg havde aldrig tidligere hørt et sådant smæld, som da vi denne morgen slog hælene sammen. De to, som blev i Padborg, festede det meste af natten sammen med madmor. Vi i Tinglev mærkede ikke meget til Befrielsen. Vi var jo ikke ved grænsen, hvor tyskere og englændere mødtes, og tyskerne blev afvæbnet.

Efter nogle dage fik vi til opgave at slæbe efterladte, gamle, tyske biler til Tønder, hvor alt, hvad tyskerne efterlod, blev samlet i et stort depot. Vi fik et stort, tysk køretøj, efter hvilket vi

spændte ca. 10 biler. Vi tog lidt med hjem fra bilerne. Jeg fik en sadel og en revolver 754 med otte skud, som er de eneste, jeg har skudt af. Revolveren er senere afleveret til politiet i Fredericia. Omkring den 20. maj blev jeg kaldt til møde sammen med andre, der havde kørekort. Der skulle en konvoj ned til en fangelejr syd for Berlin for at hente norske militærfolk. Der var mange, der gerne ville med på den tur, så jeg kom desværre ikke med. De kom gennem Berlin en halv snes dage efter freden, og de fortalte senere om den sønderskudte by, hvor de bl.a. havde set russiske kvinder som betjente. I stedet for turen til Berlin reddede jeg mig otte dages orlov, fordi min far var kommet på sygehuset, og jeg derfor måtte hjem og tynde roer.

Den sidste halvanden måned gik med forskelligt, og vi blev hjemsendt omkring den 10. juli 1945. Selv om det sommetider var en drøj tid, synes jeg trods alt, at vi var med til at hjælpe de stakkels mennesker, der havde overlevet de grusomme begivenheder i koncentrationslejrene, og selvom jeg er fyldt 95 år, står oplevelserne stadig i klar erindring. ■

Claus Matthiesen og de alsiske frugtsorter

Af Mads Mikkel Tørsleff

Fra Sønderjylland kendes særligt Gråstenæblet, men med udgangspunkt i Claus Petersen Matthiesen og dennes værk, 'Dansk Frugt', ser museumsinspektør Mads Mikkel Tørsleff, Museum Sønderjylland - Oldemorstof, her nærmere på de øvrige, mindre kendte eller endda helt glemte sønderjyske frugtsorter, samt på, hvorvidt de kan tænkes stadig at findes.

DE FLESTE KENDER Gråstenæblet, som menes at stamme fra Gråsten Slot, hvor det blev podet af kviste fra Sydeuropa og via den Vothmannske Have i Sønderborg blev udbredt i hele verden. Gråsteneren er det mest kendte æble, men i Sønderjylland - især på Als - kendtes i 1800-tallet en række frugtsorter, som kun havde en helt lokal udbredelse. Nogle af dem blev beskrevet af pomolog Claus Petersen Matthiesen, der selv var sønderjyde. At Matthiesen stammede fra Ulkebøl, må nok betragtes som hovedårsagen til, at Ulkebøl sogn og frugtsorterne dér spiller en særlig - og måske endda meget personlig - rolle i de to første bind af hans hovedværk *Dansk Frugt* fra 1913 og 1915. Kun få af disse sorter er bevaret på Pometet ved Københavns Universitet samt ved andre bevarende institutioner. På Oldemorstof har vi derfor sat en mindre eftersøgning i gang. Når man skal bestemme sorten på et æble, er det især den pomologiske beskrivelse af æblets udseende og andre egenskaber, man ser på. I 2016 udkom ved Københavns Universitet en ph.d. afhandling, som kortlagde de danske

æblesorter rent genetisk og opstillede et samlet 'stamtræ' over dem. Det er en metode, som vi ikke helt har mulighed for at benytte, så vi må holde os til den gængse, visuelt-kvalitative vurdering samt til evt. udsagn fra træernes ejere.

Claus Petersen Matthiesen

Claus Petersen Matthiesen blev født 1841 på gården Veesbæk i Ulkebøl-skov, der udgjordes af et par udflyttergårde fra Ulkebøl, og som lå netop der, hvor Sønderborg Lufthavn ligger i dag. Han gik i skole i landsbyskolen i Kær, hvortil vandreturen var lang og især om vinteren særligt streng. Matthiesen havde som barn svage lunger, og efter et par vintre, hvor kulden påvirkede ham så meget, at han hostede blod op, blev han sendt på skole i Sønderborg - på Rektor Peters drengeskole i Søndergade - og fik logi ved bekendte af familien.

Matthiesen var tidligt interesseret i havebrug og gartneri, og han ville derfor gerne uddanne sig til gartner. Dette modsatte faderen sig, hvorfor sønnen fik læreplads som manufakturhandler. Det lader dog ikke til at have dulmet Matthiesens oprindelige ønske, for lærepladsen blev hurtigt opgivet, og endelig, i 1862, blev han uddannet skolelærer. Man kan formode, at hans interesse for havebrug også spillede en rolle her, idet folkeskoleloven for Slesvig og Holsten netop krævede undervisning i havebrug og podning på landskolerne, hvilket i Kongeriget kun var et muligt tilvalg.

Om Matthiesen har ytret sig særligt

stærkt for den danske sag og derfor er kommet i myndighedernes søgelys, eller om han blot har vægret sig ved at skulle virke under tysk styre, står ikke klart, men allerede 1865 forlod han Sønderjylland og fødeøen Als og måtte finde ny beskæftigelse oppe i Kongeriget. Her fik han stilling i Gundsømagle, hvor han ved siden af sin gerning som lærer, beskæftigede sig med den gren af havebruget, som særligt havde vundet hans interesse, nemlig pomologien. Han udvidede skolehaven betragteligt, så den efterhånden kom til at rumme 1800 frugttræer. Hertil fik han sendt, og indsamlede selv ved rejser, pødeviste fra det øvrige Danmark og formodentlig også fra hjemegnen på Als. Han beskrev i en række artikler de mange frugtsorter, som han fandt interessante, og de, som han af mere eller mindre saglige grunde mente værdige til det, blev optaget i hans hovedværk i tre bind, *Dansk Frugt* (1913,

1915 og 1923). Listen over danske frugtsorter hos Matthiesen er lang (ca. 500), og helt overordnet kan det vel siges, at han er den - måske sidste - pomolog i den danske pomologihistorie, der havde som mål at beskrive så mange danske frugtsorter som muligt. Om sorten så kun fandtes på ét enkelt træ, beskrev Matthiesen den, hvis han fandt det ret. Senere pomologier er langt kortere og medtager kun de vigtigste frugtsorter ud fra en mere kommerciel, frugtavlsmæssig betragtning, ligesom de også medtager især engelske, franske og tyske sorter, som vurderedes særligt egnede til dyrkning i Danmark.

Matthiesens alsiske frugtsorter

Det absolut ældste, sønderjyske æble (udover Gråstenæblet), som Matthiesen nævner, kalder han i sin pomologi *Volsk Krigsæble*. Æblet er alsisk og skulle være "meget gammelt" på øen. Ifølge Matthiesen omtaler gartner Vothmann i Sønderborg æblet i 1784, men i dag kan vi formode, at samme æble er omtalt i Elsmark-dagbogen, hvor bonden for året 1775 noterer sig, at en tønne krigsæbler dette år indbragte 30 skilling. Volsk Krigsæble er ikke indsamlet af nogen bevarende institution, men det er interessant at notere sig Matthiesens bemærkning, at æblet "endnu er skattet" på Als og altså i tiden omkring Første Verdenskrig stadig fandtes, endda som yngre træer. Selvom vi strengt taget ikke kan konkludere no-

Foto: Mads Mikkel Tørsløff.

Vinsur fra Als, fra gårdmandshave på Kegnæs.

get endnu, mener vi at have fundet æblet i Augustenborg/Bro og i Stolbro. Hvis vi har ret, har vi for eftertiden sikret dette gamle madæble, som for øvrigt ikke har noget med krig at gøre - det er ordet *kræg* (kræ), der gemmer sig bag den samlende betegnelse krigsæbler.

Om det skyldes den mere eller mindre frivillige udvandring til Kongeriget, eller om Matthiesen af sind var romantiker, ved vi ikke, men han nævner en del frugtsorter fra Ulkebøl sogn, som han erkender - i hvert fald i et enkelt tilfælde - at have taget med i pomologien "af slægtshensyn". Æblet kalder han *Farbror Hanses Æble*, og det oprindelige træ skulle være skabt af Matthiesens bedstefaders broder omkring år 1800. Det havde som sort en vis udbredelse i Ulkebøl sogn, og da Hans Matthiesen senere flyttede til gården Ludvigsgro ved Snurom, flyttede sorten med til fastlandet. Vi har endnu ikke fundet dette æble, som skulle være "en fortrinlig smuk Salgsfrugt og Husholdningsfrugt Vinteren igennem".

Silles Æble er et andet af Matthiesens æbler, som ingen længere kender, og som må regnes for forsvundet. Det "ældgamle" træ stod i Vollerup og var umådeligt rigtbærende, og Matthiesen fortæller, at hans gamle barnepige Sille i sin tid havde lagt kærnen til det.

Ikke langt derfra - i Huholt - boede en gårdmand, Rasmus Christensen, i hvis have stod et ældgammelt pæretræ, der havde den for pærer ikke så typiske egenskab, at frugten skulle opbevares vinteren over og først var spisemoden i marts til april. Pæren er af Matthiesen opkaldt efter sin landsby, og da vi fra museets side gik i pres-

sen med en efterlysning og listede nogle af de Matthiesenske sorter op, blev vi ringet op af en gårdmand fra Huholt. Det var Rasmus Christensen, barnebarn af Matthiesens bekendte af samme navn. Rasmus den Yngre huskede flere sorters navne fra sin barndom på gården, men ikke *Huholtpæren*. Han huskede dog bl.a. et æble, *Hans Matthiesen*, som vel både kan hentyde til et endnu kendt af samme navn, opkaldt efter en tidligere ejer af Korsør Planteskole, eller til det ovenfor nævnte, opkaldt efter Claus Matthiesens slægtning. Det lader sig ikke afgøre, for Rasmus beklagede, at han omkring 2010 havde fældet, hvad der endnu fandtes af hans bedstefaders frugttræer, og han er siden fraflyttet ejendommen.

Hvornår præcist Matthiesen blev interesseret i frugttræer, ved vi ikke, men noget tyder på, at han allerede som stor dreng gjorde sig sine observationer. Måske var det grundet skolegangen i Kær, at han vidste, at der i en landbohøve i Kær Hestehave allerede i hans barndom lå et på dette tidspunkt gammelt træ hen ad jorden. Ved udgivelsen af *Dansk Frugt* lå træet der endnu og var i live. Æblet kaldte Matthiesen for *Alsisk Voksæble*. Det var nogle fedtede, stærkt duftende og meget saftige æbler - en "fin og smuk Bordfrugt". Man kan ikke i dag gøre sig håb om, at det gamle modertræ findes, men der er alligevel et spor at følge. Længere mod sydøst lå gården Stødager, og i dennes have var podet et nyere træ af *Alsisk Voksæble*. Stødager udmærker sig i øvrigt ved også at have sit eget æble i Matthiesens pomologi. *Stødageræblet* var et godt salgsæble, som bonden solgte bl.a. på markedet i Sønderborg, og

gårdens sidste ejer (huset er væk i dag) husker endnu omtalen af det, men, hvad der i dag findes i haven, er "alt Filippa" og Stødageræblet er forsvundet for "længe siden". I Alsisk kalender Nr. 5 fra 1983 er Stødageræblet afbildet, men det afbildede svarer ikke helt til Matthiesens beskrivelse. Stødagers sidste ejer fortæller desuden, at en vandværksmester Madsen fra vandværket på Damgade i Sønderborg på et tidspunkt podede nye træer af Stødageræblet, men de nye træer, som familien på Stødager modtog, gik alle til.

Det er vel værd at dvæle et øjeblik ved denne vandværksmester Madsen, som kunne tænkes at have Stødageræblet i sin have. Hans enorme frugthave findes endnu på et par arealer bag det nu nedlagte vandværk og vidner om en stærk interesse for frugttræer. Ingen har passet haven i anslået 30-40 år, da de selvsåede, vilde træer nu er næsten dobbelt så høje

som æbletræerne, og brombærrene står op til tre meter højt imellem dem. Men der er stadig liv i de gamle træer, hvis fremtid dog er usikker, da vandværket er nedlagt, og grunden står for salg i den nærmeste fremtid. På Oldemorstof har vi lavet en 'kopi' af Madsens frugthave. Det lykkedes vores frivillige gartner at indsamle materiale fra ca. 30 træer, så vi på sigt forhåbentlig kan se, hvad den har rummet. Måske Stødageræblet fra den nærliggende gård, eller Voksæblet fra Kær Hestehave?

Fra selve landsbyen Ulkebøl nævner Matthiesen alene et enkelt pæretræ, nemlig *Indkildes Pære*. Der fandtes i Matthiesens barndom to gamle træer af sorten i byen, så de må stamme fra et endnu ældre træ. Matthiesen kendte ikke mere til sorten, og dens oprindelse var ham uvis. Han navngav den efter en lokal snedker, Indkilde, i hvis have det ene træ stod. Hvilken forbindelse Matthiesen havde til denne Indkilde er uvist, men han boede ifølge Matthiesen lige ved Ulkebøl Kirke, så familien fra Ulkebølskov har formodentlig, som hele sognet i øvrigt, haft sin gang nær træet.

Vinsur fra Als kalder Matthiesen et æble, om hvilket han ikke kan sige

Pæretræ ved Lysabild Præstegård. Der er ikke mange træer tilbage i den gamle frugthave, men dette pæretræ står endnu, og rummer hele to pæresorter. Den ene er så tæt på at være død, at vi ikke kunne redde den, men kirken ville gerne have reddet så meget som muligt. Vi arbejder på, at få lavet en lille frugtlund med eksemplarer af de sjældne, sønderjyske sorter ved kirken, så de bevares mere end ét sted.

Foto: Mads Mikkel Tørsløff.

Museets frivillige gartner, Kim Hellesø, plukker pærer i Stolbro på Als.

med sikkerhed, at det virkelig er fra Als. Men æblet fandtes flere steder i Ulkebøl sogn, og han funderer over, om det kan være tiltrukket af den gamle Farbror Hans (se ovenfor) på Matthiesens egen fødegård, da der her stod et træ af sorten ved siden af Hans Matthiesens øvrige egne træer. Æblet er, som de fleste andre af Matthiesens sønderjyske sorter, ikke bevaret ved genbanker og andre bevarende institutioner, men vi har med temmelig stor sikkerhed fundet æblet på en gård på Kegnæs, hvor ejerens moder netop kalder det "Vinsur" og fortæller, at det er podet af familien; og æblet svarer til Matthiesens pomologiske beskrivelse.

Et sidste træ i Ulkebøl sogn er *Saks-gaardæblet* fra gården af samme navn, beliggende på Ulkebøl Nørremark. Det var Matthiesens bedstemoder, der var død i 1851, som havde lagt kærnen. Æblet var et spiseæble, som ikke længere findes på gården. Matthiesen fortæller, at et nyt træ blev podet til gården Christiansholm ved Fovslet. En forespørgsel her har ikke givet resultat, men det fortælles, at et gammelt træ på gården væltede omkring 2005 og i dag er fjernet.

Fra Ulkebøl Sogn skal vi ud på det øvrige Als.

Frugthaven Als

Man skal ikke færdes længe på øen Als, før det står en klart, at frugtavlens her har spillet en betydelig rolle. Der findes endnu store frugthaver ved mange gårde, og Matthiesen fortæller

Foto: Mads Mikkel Tørsleff.

selv, hvordan en driftig bonde i hans barndom kunne opnå halvdelen af sin indtægt fra en frugthave, hvis han blot gjorde lidt ud af den. Om det gælder, må nærmere undersøgelser vise, men som man efterhånden fornemmer, så rækker en del af de frugtsorter, som Matthiesen nævner, tilbage til en tid, hvor man ikke bestilte frugttræer ved en planteskole, men selv lagde kærner og dermed lod helt nye sorter opstå. I langt de fleste tilfælde, Matthiesen nævner, var det i øvrigt en kvinde, der lagde kærner; og opstod der på denne, eller på endnu mere tilfældig måde, et brugbart æble eller en pære, kunne den nå en vis udbredelse rent lokalt ved podning af flere træer.

Matthiesen beskriver i sin pomologi en række sorter fra Als, som alle har det tilfælles, at deres oprindelse fortæber sig i historiens dis. Men de var alligevel udbredt i et område af en sådan størrelse, at det ikke er helt umuligt, at

de stadig kan findes. Man løber bare ind i det problem, at ingen eller kun meget få mennesker, som kender navnene på disse sorter, er i live i dag. Oftest ved folk ikke, hvad de har stående i haven, og skifter en ejendom hænder, forsvinder frugthaven måske, eller den kan være blevet fjernet tidligere, hvis der for eksempel skulle gøres plads til en ny avlsbygning.

Matthiesen omtaler en tørre- og kogepære kaldet *Kleffeluner*, som findes i "Byerne langs Bæltet" på Als. Hvad navnet vil sige er uvist, og Matthiesen kommer ikke selv med et bud. Præcist hvad der ligger i "langs Bæltet" er vel heller ikke helt klart, men man kan antage, at der tænkes på et geografisk område omtrent fra Helved til Lysabild. Her har vi ikke kunnet finde denne pære, men på det sydlige Als er vi stødt på et ca. 100 år gammelt træ, hvis frugter vi undersøger nærmere, fordi de omtrent passer til Matthiesens pomologiske beskrivelse af *Kleffeluner*. På

gamle træer kan frugten udvikle sig anderledes, især mindre, end på yngre træer. I hvert fald står der nu fem nypodede træer på Oldemorstof, og vi venter spændt på resultatet. Ud fra træets alder kan det sagtens passe, at det er podet af træer fra det østlige Als, som endnu eksisterede dengang. Vi er flere steder stødt på træer, som ejeren fortæller, er bragt med ved flytning, hvor man har sikret sig podekviste og lavet træer til den nye ejendom. Måske er noget lignende sket her, selvom de nuværende ejere ikke kender træets historie. En særlig interesse for pærer må nogen på gården dog have haft, da vejen til gården er en allé udelukkende af pæretreer af flere forskellige sorter.

Fra samme egn, mere specifikt Mommark, beskriver Matthiesen et *Jagtæble fra Als*. Som navnet antyder, er det modent i jagttiden oktober-november. Det fandtes i begyndelsen af det 20. århundrede endnu som "ældgamle" træer omkring Mommark, men er ikke bevaret nogen steder i dag, selvom vi ikke helt har opgivet at finde det. Vores frugteftersøgning omfatter efterhånden en del frivillige frugt-agenter, som med de gamle pomologiske beskrivelser i hånden forhåbentlig vil være i stand til at søge mere bredt, end vi ville kunne alene.

Det røde æble på billedet, taget ved Vibæk Vandmølle, er udbredt på Als med navnet Alsisk Kongeæble hvilket er et lokalt synonym for sorten Summer Pearmain, der kendes fra England i 1500-tallet, og som af uransagelige grunde i 1816 er beskrevet af en pomolog Diel med navnet Slesvigsk Jordbærræbe, under hvilket det derfor kendes og er udbredt i Tyskland og Danmark.

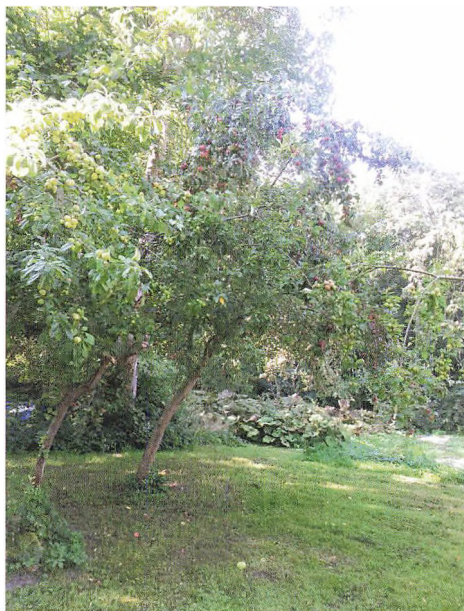

Foto: Mads Mikkel Tørsleff.

Et af de endnu udbredte æbler på Als er den stedlige variant af Nonnetitte-æbler. Nonnetitte er det nederlandske navn for et stort, aflangt madæble, udbredt i Nordeuropa, og den alske variant er mere gul end de oprindelige æbler. *Nonnetitte fra Als* findes i nogle få planteskoler, ved Pometet i Tåstrup og selvfølgelig i Oldemorstofts frugthave. Gartner Livoni i Sønderborg, der havde planteskole nær Lerbjerg nord for byen fra begyndelsen af 1860'erne - en planteskole, som eksisterede frem til mellemkrigstiden - førte en muteret eller avlet variant af *Nonnetitte*, som Matthiesen i sin pomologi kalder *Melonæble fra Sønderborg*. Samme Livoni førte også sorten *Grøn Vinter Rambour*, et madæble, der kunne gemmes vinteren over, og som ikke hidtil har været bevaret ved genbanker. I 2006 begyndte Pometet at undersøge en gammel frugtsamling ved Assens Planteskole, som viste sig at indeholde hele otte af Matthiesens sorter, som ellers blev regnet for at være gået tabt. *Grøn Vinter Rambour* var en af disse, og ifølge Matthiesen har den oprindelig været udbredt alene på Als, de sydfynske øer og det sydlige Fyn. Selvom den ikke officielt er indgået i Pometets sortiment endnu, har vi på Oldemorstoft modtaget kviste

Sådan ser de nypodete æbletræer ud i museets 'vuggestue', april 2017.

og lavet nye træer af den. Det samme gælder sorterne *Miangæblet*, *Alsisk Citronæble* samt en stribe meget specielle spise- og syltepærer, som vi har fundet forskellige steder, og som sandsynligvis er helt deres egne sorter.

I museets frugthave står allerede æblesorterne *Ulderup*, om hvilket traditionen lokalt siger, at det skal være tiltrukket af pastor Feilberg, hvad der tidsmæssigt kan passe, da det første gang er beskrevet i 1890, hvor træet var midaldrende og stod i præstegårdens have; desuden *Maren Nis*, der menes at stamme fra det nordøstligste Slesvig, *Bodils Æble* som formodes at være fra Haderslevengen, hvor det tidligere var mest udbredt, *Grænseæblet* fra egnen omkring den gamle kongegrænse ved Ribe og endelig nogle sorter fra Angeln samt det øvrige Slesvig og Holsten.

På sigt skulle haven på Oldemorstoft således gerne komme til at rumme en grundsamling af de sønderjyske frugtsorter, som endnu findes - og genfindes, så de kan bevares for eftertiden. ■

Litteratur og kilder

Matthiesen, Claus Petersen: *Dansk Frugt*. Hagerups Forlag, København, 1913, 1915 og 1923.
 Matthiesen, Claus Petersen: *Hjemmet på Als. I: Fra Udflyttergaard til moderne Lufthavn*. Augustenborg Lokalarkiv, 1984.
 Thomsen, Peder: *Elsmark-dagbogen 1748-1835*. Landbohistorisk Selskab 1993.
 Indsamlede oplysninger fra borgere på Als og Sundeved.

Sønderjysk Kommando

Steffen Riis: *'Genforeningen 1920. Sønderjysk Kommando'*. Genforenings- og Grænssemuseet 2014. 80 sider, ill. Pris: 149 kr.

Den danske hær tog forskud på genforeningsfesten, da Sønderjysk Kommando fra den 5. - 7. maj 1920 rykkede ind i Sønderjylland og garnisonerede i Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg. Indtoget var det første håndfaste bevis på, at Genforeningen var ved at blive til virkelighed. Derfor blev begivenheden omfattet af stærke følelser - af befolkningen og af soldaterne.

Rygraden i bogen er gengivelser af fotos og postkort, der skildrer soldaternes indtog købstad for købstad, og billederne bindes sammen dels af forfatterens egen tekst, dels af samtidige øjenvindsberegninger. Ifølge forordet kommer de fleste fotos fra forfatterens egen postkortsamling, som han har suppleret med fotos fra en række arkiver. Man kunne have ønsket, at forfatteren havde lavet en illustrationsliste, så man kunne se, hvor det enkelte foto befinder sig.

Forfatteren har godt fat i stoffet. Vi får en kort indføring i baggrunden for begivenhederne: Versaillesfreden, CIS-styret, afstemningerne i de to zoner, Sønderjysk Kommandos opmarch på Fyn - og så følger ellers en minutiøs gennemgang af begivenhederne i de første par døgn i hver enkelt by, ceremoniernes program, hvem sagde hvad osv. Dernæst marchruterne med orkestre gennem byerne, som naturligvis var lagt sådan, at ingen borgere gik fri. Alle skulle se og høre, hvem der nu havde kontrollen i landsdelen. Forfatteren har tydeligvis været rundt i de sønderjyske byer for at få de topografiske data helt på plads, så selv ikke den mest krakilske hjemmefødning vil kunne sætte en finger på stedsangivelserne.

I forordet beklager forfatteren, at historien om Sønderjysk Kommando stort set er glemt, og han håber, at bogen kan være med til at minde os om denne vigtige danmarkshistoriske begivenhed. Dette håb tjener forfatteren til ære. Han har i hvert fald ydet sit bidrag.

Axel Johnsen

Sønderborg kaserne

Carsten Porskrog Rasmussen, Axel Johnsen og René Rasmussen (red.): *'Sønderborgs Soldater. Kasernen i Sønderborg 1907-2014'*. Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot 2015. 170 sider, ill. Pris: 199 kr.

Historie, mennesker og bygninger hører ofte sammen. Sådan er det også med Sønderborg Kaserne. Kasernen har gennem mange år været et centralt sted for byen og borgerne, og med sin markante position i landskabet været et helt særligt kendetegn.

Forfatterne fortæller i et let læseligt, men stadig godt beskrivende og fyldestgørende sprog, om de meget forskellige roller, som kasernen har haft. Forfatterne formår samtidig at beskrive, hvorfor kasernen var så vigtig at kæmpe for, da der i 1980'erne og igen i 2010'erne kom politisk opmærksomhed på at afskrive kasernen, som en aktiv del af Forsvaret.

Det er derfor også naturligt, at forfatterne bruger mange sider og lægger stor vægt på at beskrive tiden fra 1920 og frem til 2014, hvor kasernen, med undertagelse af krigsårene, var Sønderborg garnison. Med afsæt i beskrivelserne af det historiske bliver hverdagsbillederne virkelighedsgjorte, når tidligere ansatte, elever og sågar garnisonskommandanter udtaler sig om livet på kasernen.

Udtalelserne fra navngivne kilder klæder bogen, og læseren bliver i den grad opmærksom på, hvilken påvirkning kasernen har haft på den enkelte person. Det er særligt interessant at læse om den dannelse, som Sergentskolen i Sønderborg bidrog til overfor eleverne. Det må da også være opsigtsvækkende for læseren at konstatere, at alle befalingsmænd og officerer i Hæren indtil 4. april 2014, uanset hvilken grad de senere opnåede, startede deres karriere på Sønderborg Kaserne.

Uanset at kasernen, da den blev opført, måske ikke lignede noget, som man havde set før, så fik bygningerne alligevel en stor plads i hjerterne hos byens borgere. Beskrivelserne af byggestile, materialevalg og den arkitektoniske historie Online

tion, der ligger bag bygningernes opførelse i 1906-1907, vidner om stor faglig indsigt. Sprogbruget vidner dog også om, at der er forståelse for, at læseren ikke nødvendigvis er arkitekt- eller ingeniøruddannet.

Billedmaterialerne er understøttende og mangfoldige, og vidner om både professionelles og amatørers forskelligartede bidrag til at fortælle historien.

Jeg er faktisk imponeret over bogen. Bogen er nærmest at betragte som et 'Kinderæg' med tre gode, men vidt forskellige ting i: Historien, menneskene og bygningerne. Uanset om man som læser har set, været på eller på anden måde kender til Sønderborg Kaserne, så er jeg sikker på, at bogen bidrager til en større viden og ikke mindst større lyst til at se eller gense kasernen og ved selvsyn opleve de mange gode beskrivelser.

Gert Larsen

Arkitekturleksikon for Slesvig-Holsten

Dieter-J. Mehlhorn: *'Architektur in Schleswig-Holstein. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart'*. Wachholtz Verlag, Kiel 2016. 400 sider, ill. Pris: 39,90 euro - ca. 300 kr.

Gennem de senere år er der udkommet et væld af værker om arkitektur, haver og byggeskik i vores tyske naboland, men alligevel er det leksikon over arkitekturen i Slesvig-Holsten, som netop er udkommet, en milepæl og et *muss haben* for alle, der interesserer sig for den byggede kulturarv syd for grænsen.

Med 'arkitektur' opererer udgiveren, den kyndige byplanlægger og forfatter Dr. Mehlhorn, med en meget bred og fordomsfri forståelse, som kan inspirere lignende oversigter. For det første beskrives enkeltbygværker fra de ældste kirker til de allernyeste anlæg (inklusive 'uel-skede' bygninger som Wikingturm i Slesvig eller Designer Outlet Center i Neumünster). For det andet medtager værket fortidsminder fra jernalder og vikingetid (inklusive rekonstruktioner), ingeniørværker som veje, baner, kanaler og broer (f.eks. Ejderkanalen og jernbanebroen i Rendsborg) og 'svømmende arkitektur',

dvs. fartøjer fra Nydambåden til krydstogtskibe fra værftet i Flensborg.

Leksikonet indledes med en række kapitler, der gennemgår tværgående temaer om historien ('den politiske geografi'), klimaets og materialernes betydning, stilhistorien, landsbyer og landbyggeskik mv. I stilhistorien beskrives de mange historiske lag og den gensidige påvirkning mellem Danmark og Nordtyskland. Her gennemgås bl.a. der Kopenhagener Klassicismus, historicismen (hvor han bl.a. tolker den tidlige nygotik hos den slesvig-holstenske adel som et signal om både anti-dansk og liberal holdning) og hjemstavnsstilen (som i Slesvig-Holsten satte sit præg på byggeskikken helt frem til 1980'erne - både som følge af en vis udkant-konservatisme og en generel Nachhaltigkeit i den regionale bygnings-tradition; på den måde en parallel til den lidt mytiske forestilling om 'den danske enkelthed'). Også den førindustrielle byggeskik på landet er godt behandlet med den korrekte karakteristik, at især Slesvig adskiller sig fra 'det tyske kerneland', men samtidig rummer 'en rig indre differentiering'. Kun kan det undre, at Mehlhorn, som ellers fordomsfrit blander alle perioder, ikke har fulgt den almindelige byggeskik i by og på land op i de sidste 100 år. Og når han om de nordfrisiske firelængede gårde siger, at de i Danmark "er vidt udbredt langs kysten", må man jo som dansker tilføje: Ja i hele Danmark og langt ind i Sverige.

Så gik jeg på opdagelse i værket og måtte erkende, at selv jeg, der føler mig meget hjemme i Slesvig-Holstens bygningslandskab, havde meget til gode. Lige nu arbejder jeg med en sammenlignende undersøgelse af havebyer i Danmark, England og Tyskland - og se: Hos Mehlhorn var både nævnt en mig ukendt engelsk villaby, Godewind i Travemünde, tegnet af den tyske haveby-pionér Hermann Muthesius 1905, og en ufuldendt haveby i Kiel, Hammer, udviklet af Tysklands store have-ideolog

Mangfoldighed - Verden i Tønder

Af Elsemarie Dam-Jensen

ÅRETS SÆRUDSTILLING på Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønder viser den nationale mangfoldighed blandt borgerne i Tønder kommune.

Der er tale om en udstilling med portrætter fotograferet af fotografen Mogens Gabs.

For 15 år siden arrangerede museet, også i samarbejde med Mogens Gabs, en tilsvarende udstilling med portrætter af udvalgte borgere fra Tønder by.

Siden da er der sket mange ting. Kommunalreformen 2007 har skabt en stor Tønder kommune, og de politiske forhold i Verden har i de seneste år medført en stor tilflytning af mennesker fra hele kloden. Men også inden denne befolkningsmæssige udvikling har der boet mennesker fra hele Verden i kommunen.

Nogle af disse mennesker, der er et spejlbillede af 'Verden i Tønder', viser fotograf Mogens Gabs og museet i en udstilling, der samtidig signalerer åbenhed og imødekommenhed over for nye og gamle borgere fra hele Verden.

Museet og fotografen har fundet ca. 50 forskellige nationaliteter fra hele

Mangfoldighed - Verden i Tønder

Verden, der nu bor i Tønder kommune, og som har haft lyst til at medvirke og til at fortælle lidt om deres baggrund. I udstillingen medvirker både nye og gamle tilflyttere med mange forskellige faglige baggrunde og med det til fælles, at de nu alle er bosat i Tønder kommune.

Hver deltager har medbragt en ting, som vises i udstillingen, og som repræsenterer det land, som personen kommer fra. Tingene rummer i lige så høj grad som portrætterne mangfoldighed - fra kinesiske spisepinde til et australsk surfbræt og mange andre nye og gamle genstande, som afspejler dagligliv og traditioner i hele verden.

Udstillingsperioden varer fra d. 17. juni 2017 - 2. april 2018.

I Drøhdes Hus vises den nye udstilling 'Kniplingshistorien i Vestsønderjylland - fremstilling, handel og mennesker'. Udstillingen fortæller om kniplingshistorien i Vestsønderjylland og den afgørende rolle, som kniplingsfremstilling og handel med kniplinger har spillet i Sønderjylland - og især i den vestlige del. Gennem udstillingen kan man bl.a. få svar på, hvem der brugte kniplinger, hvorfor de især blev fremstillet i dette område, og hvor inspirationen til fremstillingen kom fra.

I Højer Møllehave er der i foråret blevet opført et nyt lysthus, som kan bruges til et hvil eller til at spise madpakken i, hvis man er på tur i Højer og omegn. ■

- Arkæologi Haderslev**
 8. apr. - 10. jan. 2018 'TRO - om reformationen i Danmark' - Reformationen i Sønderjylland ej for de lærde blot, men også for menig mand og kvinde.
- Cathrinesminde Teglværk**
 17. maj - 29. okt. 'Sønderborg og omegn 1932'. Viggo Brandts malerier fra Sønderborg Kasernes parolesal.
 22. - 30. juli 'Det levende teglværk' i anledning af Spejder 2017 med håndværks- og husflidsaktiviteter, traktørsted, milebrænding af tegl m.m.
- Drøhses Hus**
 31. mar. - 23. dec. 'Kniplingshistorien i Vestsønderjylland - fremstilling, handel og mennesker'.
- Kulturhistorie Tønder**
 2017 Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna Botilla Winther fra Bredebro.
17. jun. - 2. apr. 2018 'Mangfoldighed - Verden i Tønder'.
- Kulturhistorie Aabenraa**
 2. apr. - 23. dec. Drømmen om Afrika. Sønderjylland og de tyske kolonier.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
 21. maj - 4. mar. 2018 'C.W. Eckersberg - Værker fra Kunstmuseet Brundlund Slot'.
5. nov. - 13. aug. 'Atelieret som legeplads' - Med kunstneren på arbejde dengang og nu.
- Kunstmuseet i Tønder**
 29. apr. - 3. dec. 'Henry Moore - grænser til Norden'.
- Naturhistorie og Palæontologi**
 5. feb. - 23. dec. 'Fossile hvalers hemmeligheder' - Ny viden om tre vigtige hvalfund fra Gram Lergrav.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 195)

Leberecht Migge i 1920'erne. Mht. dansk arkitektur i Slesvig-Holsten kender mange C.F. Hansens bygværker fra starten af 1800-tallet - og en del sønderjyder kender også det danske mindretals arkitektur, fra Duborg-Skolen til A.P. Møllergymnasiet i Slesvig. Men hvor mange ved, at Arne Jacobsen har tegnet et kæmpestort kurbad på Femern, at Dissing & Weitling har udvidet rådhuset i Neumünster, og at Knud Holscher m.fl. har tegnet Stadthalle i samme by?

På den måde viser leksikonet også, at vi i høj grad også har brug for værker, der følger arkitekterne og byggeskikken på tværs af grænserne.

Peter Dragsbo

1864 en gang til - på en ny måde

Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen (red.) 'Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt'. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2015. 296 sider, ill. Pris: 299 kr.

Året 2014 har set mange publikationer om 1864. Denne bog består af en række bidrag til en konference i slutningen af jubilæumsåret, og den skiller sig ud ved kun at fortælle lidt om selve krigen. Derimod behandles dens eftervirkninger særdeles grundigt.

Det første kapitel påviser, at personer og situationer omkring krigen ofte er blevet bedømt ud fra senere tiders forestillinger om, hvordan politik bør fungere i et demokrati, uden hensyn til at det ved midten af 1800-tallet foregik på andre betingelser: Bl.a. havde kongens synspunkter langt større vægt, end de har haft senere.

Fire artikler behandler krigens konsekvenser for de deltagende lande og folk: Danmark, hvor der bl.a. opstod modstridende opfattelser af, hvordan kongeriget kunne overleve som småstat, hertugdømmet Slesvig, som var mest direkte

berørt af krigshandlingerne, og som bagefter måtte igennem store ændringer af samfundets indretning, og endelig Preussen, hvor denne krig blev første led i en kæde af begivenheder, der førte til samlingen af de mange tyske stater til ét kejserrige under preussisk ledelse.

Tre indlæg handler om, hvad man under ét kunne kalde kunstneriske bearbejdnings af krigen. De har tit fungeret som kilde til national bevidsthed - enten som noget opbyggeligt eller som en forståelse af sig selv som tabere (naturligt nok især i Danmark). Det kan undre, at billedkunstens behandling af krigen ikke præsenteres, men kun skriftlige genrer: sange, romaner/noveller og historieskrivning.

Bogen slutter med nogle bidrag om begrebet 'erindringskultur'. Kapitlet om krigens betydning i tysk erindring indeholder bl.a. den pointe, at man i Tyskland i dag omgås tidligere slagmarker som mindesteder (Gedenkstätten), dvs. med varsomhed og respekt. Man ønsker ikke at gøre disse steder 'spændende' ved hjælp af levendegørelse eller lignende. Det sidste indlæg handler om, hvordan man i tidens løb har iscenesat jubilæerne på Dybbøl Banke (25 år, 40 år, 50 år, 75 år, 100 år, 125 år og endelig 150 år) - de første tre under tysk styre, de sidste fire under dansk kontrol. Det har i sig selv givet nogle forskelle, men fælles er, at begge parter har brugt jubilæerne til at fremhæve nationale eller politiske dagsordner i samtiden.

Nogle af bidragene er formet som akademiske forelæsnings, andre er mere causerende, og redaktørerne har heldigvis ikke prøvet at ensrette dem. Men der kunne uden skade være luget ud i de mange gentagelser, man kan finde i bogen. I en mundtlig fremlæggelse har de nok fungeret fint, men i skriftlig form virker de lidt trættende.

Anker Thygesen

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Sønderjyske kirkeskulpturer i Museumsberg Flensborg

Af Lennart S. Madsen

I løbet af 1800-tallet blev det også i Sønderjylland mode med 'rene' kirker uden alle de skulpturer og kalkmalerier, som en fredelig reformation ellers havde efterladt fra den katolske tid. Mange helgenfigurer og altre blev fjernet fra kirkerummene og lagt på kirkeloftene, hvor de ofte blev ødelagt af fugt. Da kunsthistorikeren Richard Haupt fra Kiel gennemrejste Slesvig og Holsten for at beskrive bygningsværker til sit store værk *Der Bau- und Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein* (1887-1889), fandt han overalt i kirkerne mere eller mindre ødelagte skulpturer, som han beskrev i bogen. På museet i Flensborg fik lederen Heinrich Sauer mann, der beskæftigede sig med kunsthåndværk i hele Slesvig, øjnene op for den store skat af middelalderlige kirkeskulpturer, der fandtes i de sønderjyske kirker, men som var ved at lide en krank skæbne. I en årrække samlede Sauer mann derfor målbevidst slesvigsk kirkeskulptur til museet.

En del skulpturer fik han foræret, mange købte han af kirkerne eller af forskellige handelsmænd, mens andre blev uddeponeret af kirkerne til museet. Derved reddede Sauer mann og Haupt i fællesskab en fantastisk skat af middelalderlig kirkeskulptur fra Slesvig. Denne store samling fra alle dele af Slesvig kom naturligvis i problemer ved Genforeningen. I de dansk-tyske aftaler efter 1920 blev der bl.a. taget stilling til kunst- og kulturhistoriske genstande, herunder Flensborgs samling af kirkeskulptur. Aftalen blev, at alle de genstande, der

var blevet uddeponeret eller udlånt fra nordslesvigske kirker til museet, skulle overføres til Nordslesvig, mens de genstande, Sauer mann havde købt eller fået foræret, forblev på Museumsberg.

I juni 1922 blev omkring 100 skulpturer og andre kirkelige genstande fra Nordslesvig kørt på en lastbil til Flensborg havn, hvorfra de i skib blev sejlet til Sønderborg. Alle skulpturer blev herefter placeret på Sønderborg Slot. Planen var, at nogle få genstande skulle til Nationalmuseet, enkelte til de kirker, de kom fra, mens de fleste skulle fordeles mellem museerne i Sønderborg, Haderslev og det nyoprettede museum i Tønder. Det gik dog ikke helt som planlagt. Der kom aldrig skulpturer til Haderslev og kun ganske få til Tønder, mens de fleste forblev i Sønderborg eller havnede i København.

På Museumsberg i Flensborg findes der dog stadig en stor samling kirkekunst fra kirker i både Nord- og Sydslesvig. I anledning af reformationsjubilæet viser dette museum en del af sin store samling på udstillingen 'Tro. Steder. Kunst' (21. maj - 31. oktober 2017). Udover museets udstilling kan nogle skulpturer ses i de kirker, de kom fra. Nord for grænsen drejer det sig om kirkerne i Agerskov, Højer, Nørre Løgum og Aabenraa. En del skulpturer fra kirker i Haderslev amt kan desuden ses i udstillingen 'TRO!' på Museum Sønderjylland i Haderslev. Forsiden viser to af de hellige tre konger fra et sidealter, der oprindeligt stod i Højer Kirke. ■